

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2022 / ELSŐ SZÁM

TUDOMÁNY

MŰVÉSZET

MUZEOLÓGIA

MŰVELŐDÉS

WWW.BONUSNUNTIVM.HU

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Irsai Farkas László

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert,
Irsai Farkas László, Tánzos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

A Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára, 2022. május 23-án rendezett tudományos konferencia szerkesztett előadásai:

CSELÉDES SZILVIA: Szentes újabb régészeti leletei a korai neolitikum időszakából..... 5

Dr. NÁTYI RÓBERT: „Én a magyar festészetben egy magányos pont vagyok...” - Koszta József elismerésének útja a Kossuth-díjon át a Koszta Múzeumig. Egy kanonizálási folyamata vázolata 12

Dr. MÓD LÁSZLÓ: A múzeumalapítás előzményei. A középiskolai gyűjtemény.... 19

KIRÁLY EDIT - HERGOTT KRISTÓF: Miből lesz a cserebogár? – Egy termálvezeték kialakításának régészeti megfigyelése: avar sírok Berekháton - Előzetes beszámoló . 34

SZABÓ DÁNIEL: Vármegyei múzeum Szentesen, 1944-1947..... 44

VÁGVÖLGYI ZOLTÁN: Egy múzeumigazgató emlékére 51

Cselédes Szilvia
régész, Koszta József Múzeum

Szentes újabb régészeti leletei a korai neolitikum időszakából¹

Rezümé

A Körös-kultúra az első letelepült, növénytermesztéssel és állattenyésztéssel is foglalkozó népeiség a Kárpát-medencében, melynek nyomai Szentes környékéről, mint legkorábbi emberi előfordulás nyomai, előkerültek. A hajdani szentesi és Szentes környéki, vizekben gazdag táj megfelelő körülményeket nyújtott a megtelepedésükre, hiszen a kultúrára jellemző, hogy vízpartokon foglalták el szálláshelyeiket. Újabb lelőhelyeik folyamatosan kerülnek elő térségünkben. A legújabb leletek a városi csatornarendszer kiépítése során kerültek elő a Korsós sorról és a Boros Sámuel utcából. Az előbbi lelőhelyen csupán egy, míg a Boros Sámuel utcából 23 objektum került elő. Sajnos a csatornázás nyomvonalát nem biztosított ideális körülményeket a régészeti feltárásokhoz, így az objektumok kiterjedését aligha lehetett meghatározni. Azonban a kultúrára jellemző módon, nagy mennyiségű leletanyag, elsősorban kerámiatöredék származik innen. Mindkét lelőhely anyagára jellemző, hogy a klasszikus edényformák és díszítőelemek is jelen vannak, mint a lábas edények, kalász minta, körömbevágás, ugyanakkor a fiatalabb Körös-kultúrák jegyei, mint a fényezett felület, vagy a vonalas díszítések variációi is előfordulnak. Az anyag részletes elemzése a kultúra pontosabb megismeréséhez mindenképpen hozzájárulna.

Szentes területének legkorábbi emlékei a korai neolitikum időszakából ismertek mindeztáig. A korai neolitikum a Kárpát-medencében a kb. Kr.e. 6000-ben megjelenő Körös-Criș-Starčevo

¹ Jelen közlemény, a kutató a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentes; 2022. május 23.) elhangzott előadásának leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

kultúrkör megjelenésével kezdődik. Ez volt az első élelemtermelő, letelepült életmódot folytató népesség térségünkben, melynek gyökerei a közel-keleti „termékeny-félholdig”, Európa neolitikumának központi területéig visszanyúlnak, és egyben ennek a kora neolitikum komplexumnak a legészakibb elterjedési területét is jelenti. A Körös-kultúra lelőhelyei a Tiszavölgyhöz, a Tisza mellékfolyóihoz kapcsolódnak délen az Aranka folyóig, északon a Kunhegyes-Berettyóújfalui vonalig.

A Körös-kultúrák lelőhelyszámok a múzeum fennállása óta folyamatosan gyarapodnak. A legelső leletek szórványok, főként földmunkálatok során kerültek elő. Ilyenek pl.: Szentes-Szent László, Jaksor-Csucs Lajos földje, Szentes-Nagyhegy. Az első ásatások csupán néhány naposak voltak, ilyet folytatott Zalotay Elemér Nagyjaksorpart, Kiss Boldizsárné földjén az 1930-as évek elején és Jankó János, majd Csallány Gábor a szentesi Ficsorhalomnál ugyanebben az időszakban.

Később, az 1960-as, 70-es években olyan lelőhelyek kerültek elő, mint Szentes-Ilonapart, ahol Csalog József vezetett ásatást, és Szentes-Besenyőhalom, ahol pedig Hegedűs Katalin végzett feltárást. Mindkét ásatás leletanyaga számottevő. Veresháza-Holt Veker (Rigógödör) lelőhelye Vörös Gabriella 1989-es leletmentéséből ismert.

Fontos megemlíteni az 1990-es évektől induló, a szegedi egyetem régészeti tanszékére készülő szakdolgozatokhoz végzett terepbejárásokat, melyek a kultúra számos települési helyét azonosították. Így készült el Szentes-Cserebökény, Magyartés és Kistőke, Vekerzug, Nagytőke, Vekerlapos és Nagyhegy, Szentlászló, Lapistó, Nagynyomás és Belső-Dónát, Kaján, Belső-Ecser, Jaksor régészeti topográfiája. A szakdolgozatok Hansel Balázs, Patay Róbert, Oross Krisztián, Marton Tibor, Straub Péter, Bácsmegei Gábor és Fogas Ottó nevéhez fűződnek.

A Szentes város régészeti topográfiájának munkálataihoz köthető terepbejárásokat is megemlíthetjük, melynek során lelőhelykataszter készült, a kötet pedig várhatóan a közeljövőben megjelenik. Balogh Csilla, Liska András, Paszternák István, Gallina Zsolt, és Türk Attila neve említendő meg ennek kapcsán.

A legújabb leletek, melyekre a címben utalok, Szabó János József nevéhez fűződnek, aki 2004 és 2007 között a városi csatornarendszer kiépítése kapcsán végzett feltárást. Így a Körös-kultúra lelőhelyei olyan helyszínekkel gyarapodtak, mint a Munkás utca, Korsós sor, és a Boross Sámuel utca, bár e legutóbbi lelőhely Csalog József leletmentéséből már 1959 óta ismert. A Csaba utcából, a Magyar Imre utcából és a Leiningen Károly utcából szórványkerámiatöredékek láttak napvilágot a korszakból.

A feltárások erősen beépített területen zajlottak, közművek által bolygatott talajban, a csatornázás nyomvonalában. Teljes mértékben feltárt és dokumentált objektumok nincsenek,

de a leletanyag így is jelentős, ezért kerülnek most említésre ezek a lelőhelyek. A Boros Sámuel utcai és a Korsós sori leletanyagból kiragadva, főként a díszítésmódokra koncentrálva, néhány példát mutat be a tanulmány.

Korsós sor

Egy objektum került elő a 25. számú ház előtt, melynek kiterjedését az úttest, a járda és a talajvíz miatt nem lehetett meghatározni. A kultúrára legjellemzőbb díszítésmód, a körömcspés, körömbenyomás, ujjbenyomás és kalászminta számos töredéken megjelenik, esetenként igen gondosan simított, szinte fényezett felületű edényeken is. A bekarcolások különböző változatai közt megjelenik a kisebb-nagyobb rácsokat képező hálóminta, melyet vastagabb, szélesen bekarcolt (bemélyített) vonallal is kialakítottak. Sorokba rendezett betűzdelés, hullámvonal, bemélyített vonal egyaránt előfordul a leletanyagban. Plasztikus díszítések közül rátett barbotin, bütyökdíszek, tagolt bordadíszek jelennek meg. Valamint az edényfelület fényezése is szokássá vált a lelőhelyen a kultúra életében.

1. kép: Szentes, Korsós sor, 1. objektum. Cselédes Szilvia felvétele

Boros Sámuel utca

Szabó János 2004-es ásatásán 23 objektum került elő, melyek nagyjából két csoportba oszthatók. Az egyiket a több négyzetméter kiterjedésű agyaggyerő gödrök alkotják, melyek mérhető hossza, átmérője 410-500 cm között mozgott. A másik típust azok az objektumok képviselték, melyek nem mélyedtek az altalajba, objektumszámot a humuszban megjelenő kerámiásűrűsödés alapján kaptak.

Az előkerült leletanyagot tekintve változatos a lelőhely, a Korsós sori anyaghoz hasonló. Megjelennek ugyanazok a díszítési típusok mindkét településrészleten. Vastagfalú, díszítetlen hombártöredékek és vékonyfalú, fényezett felületű edények, valamint lábas edények töredékei is előkerültek. A 18. objektumból származó egyik darabon együtt jelenik meg a körömcsíprés és a mintákba rendezett bekarcolás. A 37. objektumból fröcskölt barbotinos díszítés is napvilágot látott. Ugyaninnen kannelúraszerű besímított díszítés, és benyomott mintával tagolt bütyökdíszítés is megtalálható.

2. kép: Szentes, Boros Sámuel utca, 18. objektum. Cselédes Szilvia felvétele

3. kép: Szentes, Boros Sámuel utca, 37. objektum. Cselédes Szilvia felvétele

Két temetkezés is előkerült a feltárt objektumokból. Az egyik esetben csak a váz felső része és egy sípcsontja maradt meg. Zsugorított testtartású, a bal oldalán fekvő váz, melynél jól láthatók az arc elé hegyesszögben behajlított karcsontok. Tájolása É–D. A másik temetkezés is egy erősen zsugorított testtartású váz, mely feltehetően a hátán fekszik, a jobb kar pedig derékszögben behajlítva, a medencén keresztben van elhelyezve. A lábakat olyan erősen felhúzták, hogy a combcsontok csaknem párhuzamosak a jobb felkarral. Tájolása ÉNy-DK. Edénymellékletei is voltak, egy enyhén kihajló peremén ujjbenyomásokkal, öblös hasán négy szimmetrikusan elhelyezett, függőlegesen tagolt

KJM felvétele

bütyökkel díszített edény, és egy fordított csonkakúpos, füles csésze, mely valószínűleg a bolygatás során került el a közvetlen közeléből.

5. kép: Szentes, Boros Sámuel utca, 36. objektum. KJM felvétele

A kultúrára jellemző módon, a települések objektumaiba helyezték a halottakat, nem beszélhetünk ebben az időszakban elkülönült temetők, temetkezések meglétéről. A település helyzete is jellemző, a Kurca keleti magaspártján, annak is egy magasabb pontján sűrűsödnek az objektumok, az ásató megfigyelése alapján. A feltárt gödrök tanúskodnak az élelemszerzési lehetőségekről is, több objektumban voltak állatcsontok, csiga- és kagylóhéjak, halpikkelyek, valamint szintén a kultúrára jellemző hálonehezékek, a halászat szerepét tanúsítva.

Időrend

Sem az edények díszítésmódjairól, sem formáiról nem készült statisztikai elemzés, mely a lelőhelyeket a kultúra hosszú életében pontosabb időszakba helyezné. A Boros Sámuel utcában az objektumokat külön összehasonlító elemzés is szükséges, hiszen egy lelőhelyen több

időrendi fázis elemei is megjelenhetnek. A legrégebbi Körös elemeket a Boros Sámuel utcai lábas edények, a körömbevágás, és a kalászminta jelzik. Az időrend finomításához a barbotin díszítés aránya, a mélyen bevagdalt vonalak, a besimított díszítés, a bikónikus edények jelenléte, az edényaljok formái, a fekete kerámia megjelenése, mind támpontot szolgáltatnak, bár a kerámiaváltozatok nemcsak egymásutániségot jelenthetnek, hanem a különböző földrajzi környezetben kialakuló helyi csoportok létét is.

dr. Nátyi Róbert (PhD.)
Művészettörténész, Egyetemi docens, Dékán
Koszta József Múzeum, Szentes,
SZTE Bartók Béla Művészeti Kar

„Én a magyar festészetben egy magányos pont vagyok...”

**Koszta József elismerésének útja a Kossuth-díjon át a Koszta Múzeumig. Egy
kanonizálási folyamata vázlata ¹**

Koszta József (1861-1949) egyedi felfogású munkássága a magyar festészet XX. századi úttörői között – idestova majd egy évszázada – elfoglalta az őt megillető méltó helyét. Egyéni utat járó, önálló karakterű művészetét a közvélekedés az úgynevezett alföldi festészet legnagyobbjai közé szokta sorolni. Munkássága nem kíván különösebb magyarázatokat, képeinek narratív tartalma könnyedén értelmezhető, mégis a nehezen megközelíthető életművek közé tartozik, amit számos ellentmondás tarkít és tesz kifejezetten érdekesítővé.

Szokatlanul hosszan elhúzódó, két évtizeden át tartó akadémista tanulmányai (1882-1900), egy tépelődésekkel teli, útját kereső alkotót idéznek fel, aki a korszak szinte minden valamirevaló intézményében megfordult – a bécsi Akadémiától, a budapesti Mintarajztanodán át, a müncheni Akadémiáig, amit a Benczúr-féle Mesteriskola követett – hogy némi nagybányai kitérővel jusson el választott hazájáig, az Alföld végtelen horizontú, sík vidékéig. Tanárai között ott találjuk az ízig-vérig akadémista Christian Griepenkerlt (1839-1916), vagy a magyar-élet és tájképfestő Greguss Jánost (1838-1892). Őket, a saját korában divatos, sokoldalú Lotz Károly (1833-1904) és a pedagógusként is nagyhatású Székely Bertalan (1835-1910) követte. Münchenben a történelmi festészet könnyedebb vonulatát jelentő Wilhelm von Diez (1839-1907) tanítványául szegődött, majd utolsó vargabetűvel Benczúr Gyula (1844-1920) stúdiójában kötött ki.

¹ Jelen közlemény, a kutató a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentes; 2022. május 23.) elhangzott előadásának leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

E meglehetősen vegyes névsor szereplői minden szakmai kvalitásuk ellenére sem tekinthetők a korabeli Európa legmodernebb szellemiségű művészeinek, de az kétségtelen, hogy a tanítvány minden megtanulható szakmaifogást elsajátított tőlük.

Tulajdonképpen igen sajátos, hogy Koszta csak ötven éves kora környékén vált azzá a festővé, akit két igen különböző szellemi beállítottságú korszakban is a magyar festészet ikonikus alakjává merevítettek. Első komolyabb sikerét ötvenhat éves korában aratta, amikor 1917-ben az Ernst múzeumban a Magyar mesterek ötödik csoportos bemutatóján egységes kollekcióval jelentkezett. Lázár Béla (1869-1950) a korai felfedező diadalmas hangján a katalógus előszavában a következőket jelenti ki: „*Koszta művészi egyénisége ebben a kis gyűjteményben határozott reliefet nyert s most végleg legjelesebb mestereink közé emelkedik.*”² Húsz esztendővel később, így emlékezett szolnoki találkozásukra, amikor a Zombory Lajost (1867-1933) meglátogató művészeti író a szomszédos műteremben vizitált Kosztánál is: „... *Koszta József, földreteregve élém, keretezés nélkül való állapotban sok új mesteri alkotását. Íme, egy új és már tökéletessé érett Koszta tárult elém. Nem a Hazafelé, nem a Mezei munkások Kosztája. Nem, ez az új Koszta a festői előadás hallatlan erejével ragadott meg. Néhány héttel később ezt az új Kosztát mutattuk be az Ernst Múzeumban.*”³

„... poraiból megelevenedett Munkácsy és egy magyarrá lett Goya”

Ettől a fontos eseménytől kezdve művésznünk a két világháború közötti érában lépésről-lépésre, – melynek több stációja körvonalazható – a nemzeti festészet egyik legfontosabb alakjává vált. Valójában már a kezdetektől – mikor festészete párhuzamosan haladt a korabeli plein air törekvésekkel – vetült rá némi dicsfény a hivatalosságok részéről, hiszen 1894-ben megkapta az Eötvös József művészeti ösztöndíjat, majd a Könyves Kálmán-díj (1895), a Műbarátok díja (1897) és párizsi kitüntető elismerés (1901), Andrassy-díj (1904) és Röck-díj (1910) következett.

A hivatalos kulturális szervek figyelmet jelezte az a tény is, hogy korábban, több plein air zsánerét megvásárolták. 1897-ben *A hazatérőket* – mely az 1900-as párizsi világkiállításon *Mention Honorable*-díjat nyert – szerezte meg a Szépművészeti Múzeum, utána 1900-ban a *Csigabiga* került minisztériumi segítséggel közgyűjteménybe, ezt követően a Rómában festett fő mű, a *Háromkirályok* 1908-ban jutott a fővárosi intézménybe.

2 Lázár Béla: Magyar mesterek ötödik csoportkiállítása: André, Koszta, Zombory. Ernst Múzeum, 1917. 4.

3 Lázár Béla: Koszta József művészete. Magyar Művészet, 1937. 79-85., 81.

Az első jelentősnek számító, az 1917-es Ernst Múzeumi kiállítása után a gyűjtők egyszeriben felismerték újfajta, teljességgel egyedi festészetének kvalitásait. A siker száz év távlatából vizsgálva, úgy tűnik spontán következett be. Állítólag minden kiállított képét megvásárolták és az elismerés biztos jeleként a Singer és Wolfner cég hároméves szerződést kötött vele. Vevői között találjuk például Szinyei Merse Pált és a Szépművészeti Múzeum igazgatóját Petrovics Eleket. Az ismert műgyűjtők közül pedig Nemes Marcell, br. Hatvany Ferenc, gróf Andrássy Gyula és Beckói Biró Henrik is vásárolt Koszta művet.⁴ Az 1920-as – szintén az Ernstben megrendezett⁵ – legközelebbi kirukkoláson Lázár Béla azt írta, hogy egyenesen sorszámokat kellett kiosztani a túlekedő vevők között, akkora volt az érdeklődés. Ezt követően (1921) a Tamás Galériával állapodott meg öt évre művei forgalmazására, amelyet a műkereskedő céggel elégedetlen Koszta még a kontraktus lejárta előtt felbontott.

A diadalsorozat tovább folytatódott, hiszen az Ernst kebelére visszatért „tékozló fiú”, az 1922-es tárlaton a kiállított harminc képéből egyetlenegy sem vitt haza, mind különféle gyűjtemények dédelgetett darabjaivá váltak.⁶ Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy a következő évtizedben is sorra nyerte a rangos kitüntetések. A *Táj és népelet-díjat* (1927) követően a barcelonai expó arany és bronzérme (1929), később az állami kis aranyérem (1935) büszke tulajdonosa lett. A művész alkotói pályájának félszázados jubileumán (1937), amit ugyancsak az Ernst kiállítótermeiben rendeztek, a Szinyei-Merse Pál Társaság a mester tiszteletére ünnepi ülést tartott, ahol az elnök, Csók István méltatta kollégája festészetét. Az ünnepség végén a pályát hűségesen követő Lázár Béla olvasta fel az alkotóról írt új tanulmányát a nagyszámban megjelent notabilitások vendégkörében.⁷ Az állam képviselőjében Jalsoviczky Károly miniszteri osztályfőnök, a főváros képviselőjében Horváth Henrik főigazgató, míg az Irodalmi és Művészeti Tanács képviselőjében Tihamér Lajos miniszteri tanácsos és Saly Géza ügyvezető titkár voltak jelen. A Szépművészeti Múzeumtól Petrovics Elek igazgató és Balázs Piri László múzeumőr reprezentáltak.⁸

A hivatalos elismerésekre az 1940-es Velencei Biennálé tette fel a koronát. A magyar részről Gerevich Tibor (1882-1954) által szervezett bemutatón, a kurátor három vezető mester,

4 Lázár Béla: Koszta József művészete. Magyar Művészet, 1937. 79-85., 81.

5 XXXIX. X. Csoportkiállítás: Iványi-Grünwald Béla, Koszta József, Garay Ákos, Beron Gyula. január, Ernst Múzeum, Budapest, 1920.

6 Lázár Béla: Koszta József, Szentgyörgyi István, Urumoff Péter kiállításai. Ernst Múzeum, Budapest, 1937. 3-5.

7 Sz. n.: Koszta Józsefet ünnepelték vasárnap. Magyarország, 1937. január 19. 6. Vö. 4. jegyzet.

Sz. n.: A Szinyei Társaság Koszta-ünnepélye. Az Est, 1937. január 19. 8.

8 Magyar Országos Tudósító, 1937. január 18. 24.

Kosztá, Szőnyi és Bernáth köré csoportosította a kortárs hazai festészet általa válogatott élcsapatát, mely természetesen az akkori kultúrpolitika véleményét tükrözte.⁹

Ekkortájt forrt össze Koszta nevével az ösztönös, spontán festő jelzője, mely a magyar ugar – a nyugati avantgárd hatásaitól – érintetlen szűztalajából kinőve unikális művészetet hozott létre. A világháborút követő időszakban is tovább élt ennek toposza. Ybl Ervin (1890-1965) még 1949-ben is ezt hangsúlyozta egyik tanulmányában. *„Stílusa nem mesterkél, számító kereséseken, az irányok közötti válogatáson alapul, úgy fest, amint Isten énekes madarai dalolnak. Így ítélkeztek róla külföldi méltatói is, ezért állították szembe ösztönös művészetét a nyugati izmusok „cerebrális” törekvéseivel. Festészete el nem apadó, eleven forrás, természetes ömlése elüt az artistikus szökőkutak sziporkázóan szellemes, de mesterkél játékaitól. Stílusát Nyugaton nem egyszer barbárnak minősítették, pedig üde frissességéért, — ha nem is vallották be, — szívesen odaadnák kiélt festői kultúrájuk nem egy absztrakt, konkrét rejtvényét.”*¹⁰

Persze, ekkor már – alapeszméjének szociális érzékenységére fókuszálva – megkezdődött Koszta életművének tudatos „átszínezése”. Az újonnan meghatározott kultúrpolitikai elveknek megfelelően, azok a korábbi korszakokban alkotó művészek, akiknek szelleme valamilyen módon illeszkedett a berendezkedő hatalom elképzeléseivel vonatkoztatási pontként szolgáltak.

A második világháború utáni években, így a megszilárduló új kulturális irányítás figyelmébe tudatosan fordult Koszta József munkásságának irányába. 1947 decemberében szűkebb pátriájában is megkezdődött tevékenységének felértékelése, reklámozása. A Szentesi Magyar Alföld cikkírója immáron a magyar képzőművészet világhírességéről, a város büszkeségéről beszélt róla.¹¹ A következő év elején, a magyar mesterek londoni bemutatkozása kapcsán az itthoni festészet nesztoraként, zseniális földiként aposztrofált festő elfoglalhatta méltó helyét a hazai piktúra pantheonjában.¹²

Ennek jelei korábban megmutakoztak. 1946 novemberében Ortutay Gyula (1910-1978) a Minisztertanács elé terjesztett egy javaslatot, a művészeti élet kiválóságainak életjáradékszerű javadalmazásáról (120 996/1946. VKM VII.). Az indítványban többek között a képzőművészeti

9 Kopp Jenő: A magyar művészet sikere Velencében és Milánóban. Szépművészet, 1940. 1. sz. 20-21.

10 Ybl Ervin: Koszta József. Magyar Művészet, 1949. 2. sz. 55-60., 55.

11 V. J.: Koszta József: „Bízom a magyar népben, mert a legmostohább körülmények között is harcolt a szabadságért”. Szentesi Magyar Alföld, 1947. december 5. 3.

12 V. s.: Koszta József képei a legnagyobb magyar mesterek londoni kiállításán. Szentesi Magyar Alföld, 1948. január 9. 3.

élet reprezentánsai között Bornemissza Géza, Holló László, Kallós Ede, Kassák Lajos, Márffy Ödön neve mellett Kosztáéval is találkozhatunk.¹³

Az országgyűlés a szabadságharc századik évfordulója tiszteletére, a magyar kultúra művelésének ápolására a legmagasabb állami elismerést, a Kossuth-díjat alapította. 1948. március 15-én adták át első alkalommal az ország közvéleményének figyelmétől kísérvé a kitüntetést. Feltűnő, hogy az előző korszakban vezető szerepet játszó képzőművészek igen nagy számban képviseltettek. Az illusztris lista a következő: Bernáth Aurél, Csók István, Czóbel Béla, Derkovits Gyula (posztumusz), Dési Huber István (posztumusz), Egry József, Ferenczy Béni és Ferenczy Noémi, Kovács Margit, Medgyessy Ferenc, Vedres Márk mellett Koszta Józsefet is a díjazottak között találjuk.

Koszta egyébként betegségére hivatkozva nem tudta személyesen átvenni a kitüntetést. A kultuszminisztérium eredeti tervei szerint a köztársasági elnök nevében illusztris delegáció, Ortutay Gyula és Mihályfi Ernő a köztársasági elnöki hivatalának főnöke utaztak volna Szentesre, de végül is Antal Jánosné a vallás és közoktatásügyi minisztérium művészeti ügyosztályának vezetője és Tolnai Gábor, a minisztérium egyetemi ügyosztályának vezetője adták át a jutalmat a megilletődött festőnek.¹⁴

Következő lépésként, a szentesi ünnepi hét eseményeinek sorozatába illesztett rendezvényen, a fővárosi Képtár anyagából válogatott tárlaton a magyar festészet nagyjai közé illesztett kamara kollekciónak prezentálta Koszta művészetét a Lotz Károlytól, Székely Bertalanon, Munkácsyn és Derkovitsig ívelő anyagban.¹⁵

Ezt követően került sor Koszta nagyfigyelemmel kísért, a Nemzeti Szalonban rendezett, 98 alkotást felvonultató gyűjteményes kiállítására, melyet 1948. október 19-én Ortutay Gyula kultuszminiszter nyitott meg. A minisztérium nagy hangsúlyt fektetett a művészeti osztály és a Képzőművészek Szabadszervezete által közösen rendezett tárlatra. A rendezvény kapcsán az akkor, a legelső között, frissen kitüntetett, Kossuth-díjas művész újra kanonizálásának kezdeti időszakában, a katalógusban Háy Károly László (1807-1961) festőművész, a Szabad Nép műkritikusa, korábban az MSZMP pártközpont kulturális osztályának vezetője, szemrebbenés nélkül jelentette ki, hogy: *”... elkerülhetetlenül felmerül bennünk az elismerő meghatározás: Koszta József a dolgozó szegényparasztság festője.”*. Azután a bevezető végén még egyszer

13 Szűcs László: Nagy Ferenc második és harmadik kormányának miniszterelnöki jegyzőkönyvei 1946. november 22. - 1947. május 31. B. kötet. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 46. Budapest, 2008. 1047.

14 Sz. n.: A kultuszminisztérium kiküldöttjei átadták Koszta elvtárs festőművésznek a Kossuth-díjat. Szentesi Magyar Alföld, 1948. május 14. 2.

15 Sz. n.: Magyar mesterművek Szentesen. Szentesi Magyar Alföld. 1948. szeptember 19. 2.

nyomatékosítja: „Kosztá József a parasztság festője, mégpedig az elnyomott, a kisemmizett parasztság festője volt.” A szerzőt a valóságot átfestő lelkesedése egészen az alábbi mondatra vezeti: „Lehetetlen meg nem éreznünk, hogy egyetlen történelmi képének nem véletlenségből választotta tárgyául a magyar nép legendás királyát, az urakat megleckéztető Igazságos Mátyást, ...”¹⁶

Kosztá ötvenedik festői jubileumát megünneplendő 1937-es Ernst kiállítás egyik recenzense ugyanerről a következőképp vélekedett: „A magyar paraszt szűkszavú bibliás drámaisága jut művészi kifejezésre vásznain.”¹⁷ Mindössze tizenegy esztendő telt el a két írás között...

A Kossuth díj, illetve a Bóka László (1910-1964) kultusz államtitkár által megnyitott retrospektív tárlat után Kosztá művészetét a kultúrpolitika irányítói tudatosan emelték hivatalos piedesztálra. A vernisszázon, bevezetőjében Bóka különben szemléletesen világította meg Kosztá jelentőségét az új kultúrpolitika szempontjából: „Szemérmesen halkra kéne fognom a szót, amikor a Kossuth-díjas nagy magyar főstőről, Kosztá Józsefről beszélek: - mert magunkat ünnepeljük, a magyar népi demokráciát ünnepeljük, a magyar népet ünnepeljük benne.”¹⁸

Persze a sajtó és propaganda eszközeit is felhasználták. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Főosztálya például pályázatot hirdetett középiskolásoknak a következő címmel: *Miből látom, hogy Kosztá József a magyar valóság ábrázolója?* A győztes pályaművet a Magyar Művészet hasábjain olvashatta is a nagyérdemű.¹⁹ Innentől kezdve az időközben (1949. július 29.) elhunyt alkotó életműve a szociális tartalmakkal telített, alföldi festészet ikonjai közé merevedett.

Temetésén, a Kerepesi temetőben a képzőművészek nevében Ék Sándor (1902-1975) tartotta a gyászbeszédet, mely az ideológiai átszínezés tipikus esete. Igaz, hogy mérsékletet tanúsított Kosztá „szocializmusát” illetőleg.

"Kosztá Józsefnek, nemzeti festőművészetünk nagy halottjának ravatalánál a Magyar Dolgozók Pártjának kegyeletét rovom le.

Kosztá József művészetével tudatosan állt a dolgozó parasztság oldalára, szembehelyezkedett ennek mindenféle és fajta elnyomóival. Művészetét jóllehet nem

16 Háty Károly László: Kosztá József gyűjteményes kiállítás bevezetője. Nemzeti Szalon (1948. október 23-november 2.). Budapest, 1948.

17 Dr. D. M.: Egy igazi magyar festő jubileumi kiállítása. Magyarország, 1937. január 10. 10.

18 Bóka László: Beszéd a Kosztá-kiállítás megnyitóünnepén. Szabad Művészet, 1948. II. évf. 11-12. szám 377.

19 Miből látom, hogy Kosztá József a magyar valóság ábrázolója? A vallás és közoktatásügyi minisztérium művészeti főosztályának pályázatán I. díjat nyert dolgozat. (Szerző: Zárda József István). Szabad Művészet, 1949. 5. sz. 218-219.

irányította szocialista öntudat és az a felismerés, hogy az úri Magyarország elnyomott parasztjai csakis a munkásosztállyal szövetkezve, ennek vezetése mellett szabadulhatnak meg attól az úgynevezett 'paraszti valóságtól', amely lényegileg számára előbb a Habsburgokkal való kiegyezés, majd pedig a Horthy-fasizmus bilincseit jelentette. Bilincseket, és azt a nincstelenséget, amely minden átkával nyakába szakadt a száz évvel ezelőtti szabadságharcunk bukása után, és amelynek a fasizmust szétzúzó Szovjet-hadsereg dicsősége vetett véget akkor, amikor győzelmével utat nyitott hazánkban a szocializmus építését biztosító munkás-paraszt szövetségnek."²⁰

A hivatalos elismerések mellett, természetesen a szűkebb szakma és a közönség érdeklődése is Koszta munkássága felé fordult. November 3-án például a Fészek Művészek Klubja és a Szinyei Merse Társaság Koszta ünneplésére rendezett tisztelgő vacsorát.²¹ 1950 júniusában a szentesi, volt megyeháza közgyűlési termében rendezték meg emlékkiállítását. A következő év folyamán a Koszta hagyaték egy része – végakarátának megfelelően – a szentesi múzeumba került, és még ebben az esztendőben felvette az intézmény Koszta József nevét. Később utcát, iskolát is elneveztek róla, illetve szobor állítással, emléktábla avatással és emlékérem alapításával gondoskodtak nevének fennmaradásáról.

1957-től a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán szerepelnek képei. 1959-ben megjelent róla az első monográfia, melyet Bényi László (1909-2004) írt.²² 1965-ben a róla elnevezett szentesi múzeum egyik termében állandó Koszta-emlékkiállítást rendeztek.

Koszta a rávetülő hivatalos figyelem „fényében” életművének jelentős részét a magyar államra hagyta, pontosan ismerve törekvéseinek jelentőségét. „Nem adom el a képeimet, mert nem akarok szétszóródni! Nekem nincs örökösöm, nincs folytatásom – nincs tanítványom. Ha meghalok, megszakad a vonal, senki sincs, aki az örökségemet tovább vigye. Én a magyar festészetben egy magányos pont vagyok, s ha szétszórom a képeimet, az életemet nem dokumentálja semmi se... Képeimet az államra hagyom, válogassa ki a legjobbakat, helyezze el a Múzeumban, vagy akárhol, fontos, hogy egy teremben legyenek. Hadd válják érzékelhetővé fejlődési vonalam.”²³

20 Ék Sándor: Búcsúbeszéd Koszta József ravatalánál. Szabad Művészet, 1949. 425.

21 A Fészek Művész Klub és a Szinyei Merse Társaság 1948. november 1-én kelt levele Koszta Józsefhez. MNG Adattár ltsz.: 9333/58-19 Közölve: Szinyei Mrese Anna: Koszta József (1861-1949). Élete és művészete a dokumentumok tükrében. Kogart, 2014. 212.

22 Bényi László: Koszta József. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959.

23 Péter József: Látogatás Koszta Józsefnél. Magyar nemzet, 1948. június 13.

Dr. Mód László
Néprajzkutató, egyetemi adjunktus
Koszta József Múzeum, Szentes

A múzeumalapítás előzményei. A középiskolai gyűjtemény ¹

A 2022-ben fennállásának 125. évfordulóját ünneplő Koszta József Múzeum megalapítása nem a semmiből történt, hiszen 1897 előtt is léteztek településünkön különböző típusú gyűjtemények, amelyeknek egy része integrálódott muzeális intézményünkbe. Ezek a kollekciók jelentik tehát az előzményeket, éppen ezért számbavételük, jellemzésük több szempontból is megkerülhetetlen. Egy olyan korszak termékei, amikor a műgyűjtést még nem jellemezte oly mértékű differenciálódás mint manapság. Alapvetően két típusuk különíthető el egymástól, a magán- illetve az iskolai gyűjtemények, amelyek közül utóbbiakról rendelkezünk több ismerettel. Ennek oka, hogy kialakulásuk és működésük kereteit egy-egy oktatási intézmény jelentette, amelyeknek iratanyaga képződött illetve a tárgye gyűjtesek állapotáról, gyarapodásáról a helyi sajtó rendszeresen közölt beszámolókat. Sajnálatos, hogy egy-két kivételtől eltekintve mindez nem mondható el a magángyűjteményekről, hiszen legtöbb esetben csak tulajdonosaik személyét² ismerjük, de semmi egyéb információval nem rendelkezünk tárgyállományukról, összetételükről.³ Egy mind a mai napig megíratlan intézménytörténet

1Jelen közlemény, a kutató a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentes; 2022. május 23.) elhangzott előadásának leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

2 A múzeumalapítás előzményeit elemző szakirodalom Balogh János polgármestert, Szívós Béla gimnáziumi tanárt illetve ifj. Kosztká Károly ármentesítési társulati elnököt említi, akik közül utóbbi a Nemzeti Múzeum megbízottjaként is tevékenykedett. Minden bizonnyal maga Csallány Gábor is jelentős magángyűjteménnyel rendelkezhetett, amely 1897 után integrálódhatott a múzeum tárgyi állományába. Rózsa Gábor 1988. 4.; Paszternák István 1996. 69-70.

3 Farkas Sándor gyűjtőtevékenysége és gyűjteménye az egyedüli, amelyet viszonylag jól ismerünk, bár munkásságának komplex, különböző tudományterületek keresztül történő feldolgozása egyelőre még várat magára annak ellenére, hogy tevékenysége mind a néprajzi, mind a régészeti kutatásokat és muzeológiát jelentős mértékben gazdagította. A Nemzeti Múzeum néprajzi osztályát gyarapító tárgyai évtizedekig hivatkozási alapként szolgáltak és rendszeresen szerepeltek illusztrációként szaktanulmányokban illetve a Magyarország Néprajza kötetekben. Munkásságáról lásd: Barcsay István 1987. 25-31.; Lőrinczy Gábor 1988. 7-21.; Fejős Zoltán 2006. 230-243.

szempontjából sem mindegy, hogy településünkön a múzeumalapítást megelőzően milyen muzealizációs törekvések bontakoztak ki, s ezek milyen mértékben jelentették az alapját a későbbiekben a professzionizálódó és specializálódó műgyűjtésnek.⁴

Meggyőződésem, hogy nemcsak magyarországi, hanem európai kitekintésben is érdemes vizsgálunk azt a folyamatot, ahogyan az iskolai gyűjtemények múzeumi gyűjteményekké alakultak át. Az évfordulók szempontjából ennek a témának a vizsgálata több kérdést is felvethet, hiszen számos olyan intézményt ismerünk, amelyek számára nem a konkrét alapítási aktus, hanem az ezeket jóval korábban megelőző iskolai gyűjtemények jelentik a kiindulási pontot.⁵ Más múzeumok, mint a szentesi is, ilyen megvilágításból nem veszik vagy eddig nem vették figyelembe az előzményeket annak ellenére, hogy az iskolákban az 1880-as években már differenciált gyűjteményi struktúra alakulhatott ki. Kérdés persze, hogy ezek a kollektívák milyen mértékben töltötték be tényleges múzeumi funkciókat? Nyitottak voltak-e valamilyen mértékben a szélesebb közönség számára vagy csak a tanárok és a diákok számára voltak hozzáférhetőek?

Az iskolai gyűjteményeket, többek között a szentesit is, a múzeumi kollektívák által érintett szaktudományok perspektívájából is vizsgálunk szükséges. A numizmatikában vagy a régészetben jártas szakember képes ugyanis megfelelő módon elhelyezni a korszak tudományosságában, az adott diszciplína történetében például a tárgyak csoportosítása során alkalmazott kronológiai rendszert vagy azokat a terminusokat, amelyek a tárgyleírásokban felbukkannak.⁶

A kutatás forrásai

A téma feldolgozása során különböző típusú forrásokra támaszkodhatunk, amelyek közül leginkább az ún. iskolai értesítők vagy évkönyvek hasznosíthatóak. Vezetésüket a 18. században kibocsájtott rendelkezések már előírták, ezért nem lepődhetünk meg azon, hogy Szentesen az 1860-as évek közepétől rendszeresen jelentek meg nyomtatásban az ilyen típusú

4 Egy ilyen típusú kutatáshoz hasznos támpontot szolgáltatnak Fejős Zoltán munkái, főleg a 2020-ban napvilágot látott „Néprajz és muzeológia” című kötet írásai.

5 Lásd például a kiskunhalasi Thorma János Múzeum. Wicker Erika 1999. 7-18.

6 Paszternák István vállalkozott először arra, hogy átfogó igénnyel elemezze a gimnázium keretei között kibontakozó gyűjtési tevékenységet. Számos olyan megállapítást fogalmazott meg, amelyek a források teljeskörű feltárását követően is helytállóan bizonyulnak. Meglátása szerint a felhalmozott régiségeket a fennmaradt dokumentumok bizonyossága szerint egyfajta intézeti szertárként, és nem nyilvános, a nagyközönség számára is nyitott gyűjteményként kezelték. Túlzónak ítélte Zalotay Elemér azon megállapítását, miszerint a gyűjtemény már a legkorábbi időktől fogva a nagyközönség elé tárt közgyűjteményként funkcionált volna. Paszternák István 1996. 70-71.

kiadványok. Előírások határozták meg, hogy az iskolai évkönyveknek mit szükséges tartalmazniuk, milyen adatokat kell közzé tenniük. Az 1850/51-es tanévtől Magyarországon is életbe lépő osztrák rendelkezés kötelezővé tette a kiadványokban a könyvtárak és a szertárak állományának és gyarapodásának bemutatását. Városunkban 1865-től tekinthető rendszeresnek kiadásuk, s mindjárt az elsőben említés is történik az iskolai múzeumról és annak állapotáról. Az iskolai évkönyvek az 1870-es évek elejétől számolnak be a gyűjtemények helyzetéről, mivel ettől az időszaktól kezdve számolhatunk folyamatos gyarapodásukkal. Nemcsak a felajánlásokat rögzítették, hanem képet alkothattunk arról, hogy milyen egységekre tagolódtak, kik kaptak megbízást a gondozásukra. A témára vonatkozóan a legtöbb információt tehát az iskolai évkönyvek szolgáltatják köszönhetően annak, hogy oktatási rendeletek írták elő a tárgyi állomány évenkénti bemutatását. A gimnáziumban található gyűjteményekkel kapcsolatos ügyek napirendre kerülhettek a tantestületi üléseken is, amelyekről jegyzőkönyv készült, s ennek köszönhetően bizonyos esetekben a gyarapodások körülményeivel, hátterével is megismerkedhetünk. A lehetséges források számbavétele kapcsán nem hagyhatjuk figyelmen kívül a múzeum iratait sem, amelyek segíthetnek rekonstruálni a gimnáziumi gyűjtemények átadásának-átvételének körülményeit. Az iskolai évkönyvek mellett bőséges adatbázist szolgáltat a téma iránt érdeklődő kutató számára a helyi sajtó, az 1872-től megjelenő Szentesi Lap, majd az 1880-tól újjá indított Szentés és Vidéke. Mindkettő lapszámaiban rendszeresen közölt tudósításokat a gyarapodásokról, adományozásokról, gyakran név szerint is megnevezve azon személyeket, akik tárgyakat, dokumentumokat ajánlottak fel a gimnáziumnak.⁷

A középiskolai oktatás rövid története

A középiskolai szintű oktatás kezdetei Szentesen a 17. század végéig illetve a 18. század elejéig vezethetőek vissza. Klasszikus értelemben vett gimnáziumról csak 1859-től beszélhetünk, amikor a református egyház megnyitotta a négy osztályosra tervezett oktatási intézményét, amely 1864/65-re hat osztályossá fejlődött. Önálló épülettel kezdetben nem rendelkezett, a tanítás a város főterén működő református elemi iskolában folyt. 1870/71-ben a város vette át a fenntartását. Új helyéül a Széchenyi ligetben lévő vigadó épületét jelölték ki, ahol 1887-ig működött. A középiskolákról szóló 1883: XXX. törvénycikkely nyomán Szentés képviselő-testülete kimondta a korábbi intézet átalakítását tisztán gimnáziummá. A vallás- és

⁷ Szalontai Csaba 2021-ben megjelent kötetében több olyan híradást is közzétett, amelyek a gimnáziumban folytatott gyűjtőtevékenységet dokumentálják. Szalontai Csaba 2021.

közoktatásügyi miniszter ezt azzal a feltétellel engedélyezte, ha a város megfelelő épületet biztosít a gimnázium elhelyezésére. A közgyűlés 1886 márciusában meghozta a szükséges határozatot, s utasította Sarkadi Nagy Mihály polgármestert arra, hogy tegye meg a megfelelő lépéseket. A terveket a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kifogástalannak találta, s 1887. január 22-én engedélyezte a kivitelezést. A gimnáziumot ünnepélyesen 1888. szeptember 3-án adták át.

A gimnázium épülete 1888-ban

A rangos tanintézet 1891-re nyolc osztályosra bővült, elnyerve ezzel a főgimnáziumi besorolást és az érettségiztetés jogát. Az intézmény 1897-ben állami kezelésbe került. 1888-ban 166 tanulóval rendelkezett, a 20. század elején a diákok száma már meghaladta a 350 főt. 1922-ben felvette a város nagy szülöttének, Horváth Mihály történetíró-püspök nevét. Ezek voltak tehát azok az intézményi keretek, amelyek a múzeum megalapítását megelőzően a különböző típusú gyűjtemények létrehozását lehetővé tették.⁸

⁸ Lásd részletesen: Barta László 1971. 17–26.; Labádi Lajos 2000. 668–669.

Az iskolai gyűjtemények megnevezései, összetétele és gyarapodása

A gimnáziumban felhalmozott tárgyak állományának megjelölésére forrásaink különböző terminusokat használtak, amelyek közül időben elsőként, 1865-ben a „muzeum” kifejezés fordul elő. Csukás Benjamin az iskola első évkönyvében vetette papírra az alábbi sorokat: *„...könyvtárunk, muzeumunk igen kezdetleges, de hogy e kezdetleges állapotból rövid pár év alatt ki fogunk bontakozni, arra nézve kezességet nyújt egyházunk áldozatkészsége, s azon tanügy iránti lelkesültsége, mely e gymnasiumot minden alapítvány s idegen segély nélkül adó-filléreiből teremté. - Ez évben 140 frt. határozatott ama célra fordíttatni.”*⁹ Az iskola igazgatója biztosan nem abban az értelemben használta a „muzeum” kifejezést, ahogyan napjainkban alkalmazzuk, sokkal inkább egyfajta tanuló- vagy dolgozószobaként foghatta fel, ahol bizonyos oktatási kellékeken kívül régiségek is elhelyezést nyerhettek.

A gimnáziumban különböző típusú gyűjtemények alakultak ki, melyeket forrásaink, elsősorban az évkönyvek sajátos megnevezésekkel illettek. Külön egységet jelentett a természettudományi mellett az érem-, a bankjegy és a papírpénzgyűjtemény. A régiség és a néprajzi kollekciónak együtt kezelték, majd az 1890-es évek végén betagolták az ún. „irodalmi és történelmi múzeumba”, amit nem sokkal korábban létesítettek. Hogy miért illették utóbbit az évkönyvek következetesen ezzel a terminussal, azt nem tudjuk, de mindenesetre elgondolkodtató, hogy javarészt tárgymásolatok, többnyire szobrok illetve „történelmi képek” alkották az állományát mindaddig, ameddig az egyesítésre sor nem került. Az 1890-es évek végétől azonban már ebben az esetben is a gyűjtemény terminus szerepel, nem pedig a múzeum.

A gimnázium kollekciónak jól példázzák azt, ahogyan az egyes tárgycsoportok elkezdtek differenciálódni, egymástól elkülönülni. Az 1880-as évek legelején Szívós Béla még csak régiségtárat emlegetett, az 1883-84-es tanévről beszámoló évkönyv viszont már a „néprajzi” jelzőt is oda illesztette, amit következetesen a későbbiekben is alkalmazott. A gyarapodásokat áttekintve jól látszik, hogy előbbi kategóriába elsősorban a különböző régészeti korszakokból származó tárgyi emlékek kerültek, azaz a régiséggyűjtemény tulajdonképpen a régészeti gyűjteménynek felelt meg. Az viszont felettébb tanulságos, hogy milyen tárgyakkal gyarapodott a néprajzi kollekciónak. A Farkas Sándor által adományozott hálónéhezékeken és mások által felajánlott, meghatározhatatlan korú kerámiákon, csizmapatkókon, sarkantyúkon valamint az iskola egyik tanulójától származó, 9 darab bosnyák népviseletet ábrázoló fényképen

⁹ A szentesi reform. gymnasium értesítője. Kecskemét, 1865. 4.

kívül jórészt olyan tárgyakkal számolhatunk, amelyek manapság sokkal inkább a helytörténeti és a nem a néprajzi gyűjtemények illetőségi körébe tartoznak.

Az iskolai évkönyvek tanévről tanévre mindaddig pontos kimutatásokat közöltek a gyűjtemények nagyságáról, összetételéről és a gyarapodás mértékéről, ameddig az oktatási intézmény rendelkezett felettük és nem kerültek át azok a múzeum kezelésébe. Az érem- és pénzgyűjteményt az 1880-as évek óta folyamatos bővülés jellemezte, habár voltak tanévek, amikor valamilyen okból kifolyólag csökkent a darabszám. Jelentős visszaesés az 1893-94-es tanévhez képest a következőben történt, amikor a 2964 helyett mindösszesen 1271 darabot tartalmazott az állomány. Ennek a látványos csökkenésnek a háttérében az húzódott meg, hogy a *„gyűjteménynek legközelebről történt rendezésével a jobb másodpéldányok különválasztattak és a hasznavehetetlenek kiselejteztettek.”*¹⁰ A gyűjtemény gyarapodása eltérő méreteket ölthetett, mivel akadtak kiemelkedő bővülések, mint például az 1891-92-es vagy az 1892-93-as tanév. Amíg előbbiben 377, addig utóbbiban 220 darabbal gyarapodott a kollekción. Mai értelemben vett, körülhatárolt gyűjtőterülettel az iskolai gyűjtemények nem rendelkeztek. Gyakorlatilag bárki, bárhonnan ajánlhatott fel adományokat, amelyek az egyes kollektívákat bővíthették. Szenes Ferencné Almásfüzitőről az 1880-as, 1890-es évek fordulóján több alkalommal gyarapította pénzermékkal az intézményt, Kálmán Mihály földbirtokos ugyancsak erről a településről az *„ó-szőnyi római castrumból kiásott edényeket és ékszerdarabokkal”* ajándékozott. Ezek a gyarapodások korántsem tekinthetőek esetlegesnek, a sor még bőven folytatható lenne gróf Bolza József, a Tiszazugi Archeológiai Magántársulat, a csurgói református főgimnázium, Tóth László tiszainokai református lelkész, Bagi Gergő csongrádi, Berger Soma szarvasi, Ország Sándor budapesti, Pokorny László kunszentmártoni, Bécsi Sándor szegvári lakos, Baky István nagymágocsi uradalmi tisztartó adományaival. A Szarajevóba szakadt Szilágyi Imre cipésmester egy egész kis gyűjteményt ajánlott fel az iskola számára. Tóth Gergely az 1880-as évek elején zárai katonáskodása alatt ajándékozta meg az intézményt az alábbi darabokkal: *„Hozott és ajándékozott a muzeumunknak 3 tüskönyt, 2 küllönyt, 2 nagy selymőczöt, Magával más fajta értékes tengeri kagylót és csigát; 3 tengeri*

10 A Szentés városi községi főgymnasium értesítője az 1894-95. tanévről. Szentés, 1895. 94.

pókrészt, 2 koráit, és egy szárított trigon farkat.”¹¹

A gimnáziumból a múzeumba átkerült ezüst babérkoszorú

Az adományozók többsége a helyi lakosok közül került ki, akiknek egy jelentős része az iskola diákja volt. Forrásaink a neveik mellett gyakran az osztályokat is feltüntették, ahova a tanulók jártak, arról azonban, hogy milyen motivációk húzódhattak meg a felajánlások háttérében, nem közölnek semmiféle információt. A diákok középiskolai tanulmányuk befejezését követően is aktívak maradhattak az adományozás terén, ahogyan ezt Zsoldos Elek, Zsoldos Ferenc fakereskedő fiának a példája is jól mutatja, aki 1886-ban egy általa összeállított, a „svájci és olaszországi Alpesek flóráját” bemutató növénygyűjteménnyel ajándékozta meg egykori alma materét. Farkas Sándor 1876-ban tanulóként már feltűnt az adományozók között, az 1890-es évek elején jelentős felajánlásokkal gyarapította a gimnázium érem-, régiség és

¹¹ Szentesi Lap 1883. november 17. 3.

néprajzi gyűjteményét valamint természetrajzi tárát.¹² A helyi sajtó 1891-ben a következőképpen számolt be a személyéhez kapcsolódó gyarapodásról: „...*Farkas Sándor úr a természetrajzi múzeumot is megajándékozta 2 drb kövült fadarabbal, 4 drb kagylókővülettel, egy ösállat lábszárcsontjával és egy rendkívül értékes, óriás nagyságú Mamut foggal, mely két utóbbi tárgy a szentesi Tiszamederből került napfényre.*”¹³ Az adományozók között megtaláljuk az iskola tanárait is, mint például Berecz Sándort, Derzsi Kovács Ferencet, Kardos Albertet, Szívós Bélát vagy Frank Ármint, aki 1874-ben egy 300 darabból álló rovargyűjteményt ajánlott fel. Rendszeresen ajándékoztak az intézménynek különféle tárgyakat, leginkább érmeket és régészeti leleteket a város prominens alakjai, jogászok, mérnökök, nyomdászok, gyógyszerészek. Az 1870-es, 1880-as évek fordulóján Balogh János polgármester mutatkozott aktívnak ezen a téren, aki 1880-ban egy párizsi és egy székesfehérvári kiállítási érmet adományozott az intézménynek.

A babérkoszorú díszdobozának felirata

A gyűjtemények leginkább ajándékozás útján bővíthettek, gyarapodhattak, de voltak esetek, amikor egyéb technikák is előfordultak. Az 1896-97-es tanévben például a természetrajzi kollekciónál vásárlás is történt, jóllehet ez inkább a „borszeszben” konzervált „készítmények” befogadására szolgáló, 30 darab üveghenger beszerzésére irányult. Ugyanebben a tanévben szaktanári gyűjtésekből származó preparátumok is bővítették a gyűjteményt. Forrásainkban több alkalommal előfordul a csere is, mint gyarapítási módszer,

12 Az 1890/91-es és az azt követő tanévben 70 illetve 47 érmet adományozott az iskolának.

13 Szentes és Vidéke 1891. március 15. 4.

ami feltételezésem szerint arra utalhat, hogy az oktatási intézmény nem feltétlenül ragaszkodott a már valamilyen úton módon korábban megszerzett tárgyakhoz, bizonyos esetekben akár le is mondhatott tulajdonjogukról. Az 1896/97-es tanévben a Csallány Gáborral és Kosztka Károllyal lefolytatott előnyös csereakció révén az éremgyűjtemény 50 darabbal gyarapodott.

Mai szemszögből nehezen értelmezhető cserére is sor kerülhetett az iskola és olyan országos intézmények között, mint a Nemzeti Múzeum vagy a Magyar Királyi Földtani Intézet. Rómer Flóris érdeklődését az 1876-ban Budapesten megrendezett őstörténeti kongresszuson Szentesről, a gimnáziumból bemutatott anyag egy része keltette fel, amelyeket a múzeum számára szeretett volna megszerezni. Szívós Bélának címzett levelében az „ősrégészeti” tárgyakért dél-ázsiai rovarokat és kagylókat ajánlott fel, de hogy pontosan honnan és milyen feltételek mellett, arról forrásaink sajnálatosan hallgatnak. A tanári kar nem érezte magát illetékesnek az ügyben, ezért a döntést az iskolaszéknek ruházta át. A csere megvalósulásáról nem áll rendelkezésünkre bővebb információ, ezért nem tudjuk, hogy a Rómer Flóris által kiválasztott tárgyak a Nemzeti Múzeumba kerültek-e vagy sem. Mindenesetre nagyon tanulságos az a hozzáállás, viszonyulás, amit az iskolai jegyzőkönyvben a tanári kar részéről megfogalmazódott: „...mindazáltal tekintve azt, hogy az ily tárgyak inkább helyén vannak az országos nemzeti musaeumban, mint vidéki kisebb rendű gyűjteményekben...”¹⁴ 1889-ben Böckh János a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatója fordult levélben az iskola vezetéséhez azért, hogy engedje át az általa irányított intézmény részére a birtokukban lévő „foszszil őszállatcsontokat” Kérését azzal próbálta alátámasztani, hogy a szóban forgó maradványok taneszközként semmiféle szerepet nem tudnak betölteni, sokkal inkább javasolt egy szakmúzeumban történő elhelyezésük. Cserébe egy petrográfiai gyűjteményt ajánlott fel, amely megítélése szerint jól használható a tananyag szemléltetése során. Az ajánlatot mind a gimnáziumi bizottság, mind a tanári kar elfogadta, az állatcsontokat pedig Zolnay Károly elküldte az intézetnek.

A gyűjtemények gondozása, a gyűjtemények őrei

Az iskola számára felajánlott tárgyak sajátos gyűjteményi rendszerben kaptak helyet, melynek felépítését az előző fejezetben nagy vonalakban már érintettük. Forrásaink semmiféle információval nem szolgálnak arra vonatkozólag, hogy a tárgyak nyilvántartásba kerültek-e

14 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára. Szentesi Levéltár VIII. 53. A Szentesi Állami Horváth Mihály Gimnázium iratai. A Szentes városi VI oszt. gymn. tanfolyammal összekötött polg. fitanoda tanári karának 1876 évi November hó 8 dik napján tartott tanári ülésről fölvevett jegyzőkönyv 33. sz.

vagy végeztek-e időszakosan körükben az „örzésükkel” megbízott tanárok revíziót. Szükszavúan számolnak be a gyűjteményekkel kapcsolatos tevékenységről. Egy alkalommal említik az éremgyűjteményben végzett selejteztést, melynek lefolyásáról már tettünk említést. A „jobb” másodpéldányokat különválasztották és a hasznavehetetleneket kiselejtezték, de hogy ezek a jelzők valójában mit jelentettek, a tárgyak állapotára utaltak-e vagy se – ezt a rövid híradás nem részletezi. A művelet célját sem ismerjük, csak valószínűsíthetjük, hogy a gyűjtemény állományának csökkentése lebeghetett szem előtt.

A gyűjtemények felügyeletét az iskola tanárai látták el, akiknek a megbízatásáról az évkönyvek rendszeres beszámolókat közöltek. Akadtak tanévek, amikor több kollekciót is felvállaltak, máskor viszont a feladatok gyűjteményi egységeként megoszlottak. A gyűjtemények gondozását ellátó tanárok közül leginkább kiemelkedik Szívós Béla (1846-1912), aki 1872-től lett az intézmény oktatója, ahol tizenegy esztendőn keresztül tanította a természettant, a vegytant és ásványtant, a földrajzot valamint a gazdaságot. Rendszeresen tartott gazdasági ismereteket népszerűsítő előadásokat, emellett néhány éven keresztül tulajdonosa és szerkesztője volt a Szentes és Vidéke című helyi újságnak is. „Szentes és környéke, a történelem előtti korban” címmel a gimnázium értesítőjében régészeti tanulmányt tett közzé, amelyben korszakonként vette számba a térségben megtelepedő emberi közösségek régészeti hagyatékát és az életmódjukra vonatkozó következtetéseit. Szerepet vállalt „Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben” című nagyszabású könyvsorozat összeállításában, hiszen ő volt az, aki elkészítette Csanád és Csongrád vármegyék leírását. 1876-ban részt vett a Budapesten megrendezett III. Ősrégészeti és Embertani Kongresszuson, élményeit pedig a helyi sajtó hasábjain osztotta meg az olvasóközönséggel. A szakmai rendezvényen a gimnáziumi gyűjteményhez tartozó régészeti leleteket, „ősrégészeti tárgyakat” is bemutatott. Szentesen 1884-ig tanított, majd visszatért szülővárosába, Hajdúszoboszlóra, ahol rendőrkapitányi tisztséget vállalt.¹⁵ Derzsi Kovács Ferenc (1857-1941) lépett a helyébe, aki korábban Székelyudvarhelyen tevékenykedett segédtanárként. Nemcsak a földrajz és a természetrajz tantárgyakat, hanem a régiséggyűjtés kezelését is megörökölte elődjétől, legalább is ez utóbbi feladatkört az 1885-86-os és azt követő tanévben ő töltötte be. A gimnázium épülete előtt botanikus kertet rendezett be a növénytan tanítása céljából, amely sajnos az iskola bővítése során (1915–18) elpusztult.¹⁶ A Csongrád megyei Régészeti és Történelmi Társulat megalakulásakor a választmányi tagok között találjuk. Az 1888-89-es illetve az 1890-91-es

¹⁵ Labádi Lajos 2012. 2.

¹⁶ Labádi Lajos 2011. 2.

tanévben az érem- és régiségtár valamint az irodalmi és történelmi múzeum gondozásával kapcsolatos teendőket Kardos Albert (1861-1945) látta el, akit jeles irodalomtörténészént tartunk számon. 1887-ben került rendes tanárként Szentesre, ahonnan 1891-ben Debrecenbe, az állami főreáliskolába távozott. Az 1891-92-es tanévben volt az éremgyűjtemény őre Szalai István, aki a gimnáziumban fizikát és matematikát tanított, Derzsi Kovács Ferenchez hasonlóan ő is a Csongrádmegyei Régészeti és Történelmi Társulat a megalakuláskor a választmányi tagok között tűnik fel. Az 1897-98-as tanévtől kezdve egészen az irodalmi és történelmi múzeum egy részének a múzeumnak történő átengedéséig, azaz 1904-ig látta el a vele kapcsolatos teendőket Berecz Sándor, francia, latin és történelem szakos tanár, aki 1896-ban a gimnázium történetét is összeállította. Ő is aktív szerepet vállalt a társulat létrehozásában, mivel megválasztották a szervezet első titkárának.¹⁷ Ezt a tisztséget 1899-ben is ő látta el, szerkesztésében látott napvilágot az első évkönyv, melyben beszámolt az első néhány esztendő működéséről.¹⁸

Forrásaink alkalmanként információkat közölnek a gyűjteményeknek az oktatási intézményen belül elfoglalt helyéről illetve az azokat befogadó bútorzat jellegéről. Az 1880-as évek elején két terem funkcionált „múzeumi helyiségként”. Az 1890-es évek elején a tanári könyvtár leköltözött az ideiglenes tornacsarnokba, helyére pedig a természettani és természetrajzi múzeumok kerültek. Helyiségeiket az 1891-92-es iskolai évtől a VII. és VIII. osztályok foglalták el. Az 1882-1883-as tanévben a tárgyi állomány gyarapodása új szekrények készítését igényelte azért, hogy megfelelő elhelyezést lehessen biztosítani a gyűjteményeknek. Az iskolaszék a természetrajzi tárgyak illetve az érmei számára gyártatott új bútorokat. Az évkönyv arról is beszámolt, hogy az egyik alsó része üvegajtókkal lett ellátva, ahol a „természetrajziakat” kaphattak helyet. Az 1890-91-es tanévben az irodalmi és történelmi múzeum tárgyainak elhelyezésére 2 szekrény készült.

Összegzés

Tanulmányunk az 1860-as évek közepétől az 1897-ig terjedő időszakban próbálta elemzeni a szentesi gimnáziumban kibontakozó gyűjtési tevékenységet, amikor professzionális múzeum hiányában ezek az intézményi keretek biztosították leginkább a feltételeket a helyi

17 A választmányba Zolnay Károly igazgató is bekerült, Balázsovits Norbert pedig a társulat könyvtárnoki tisztségét töltötte be.

18 A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1899.

muzealizációs törekvések számára. Az iskolai gyűjtemények egy jelentős részének az átadására nem a 19. század végén, a társulati múzeum megalapításakor, hanem később, 1904-ben került sor. A 19-20. század fordulóján elméletileg párhuzamosan folyt a gyűjtés, a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a múzeum vált egyre inkább befogadójává a régiségeknek, a gimnázium pedig ebben a vonatkozásban fokozatosan elveszítette korábbi meghatározó szerepét. A kutatás folytatásaként a törzsgyűjteményi anyag módszeres áttekintése révén kísérletet kell tennünk arra, hogy olyan műtárgyakat azonosítsunk be, amelyek eredetileg a gimnáziumi kollektívákban nyertek elhelyezést. Egy ilyen típusú vizsgálat azzal a haszonnal járhat, hogy a mindenféle dokumentáció nélküli műtárgyak vonatkozásában információkat nyerhetünk beszerzésük körülményeiről, így bizonyos értelemben ezek a tárgyak kiléphetnek az ismeretlenség homályából. Mindemellett sikerülhet elkülönítenünk a múzeumi tárgyállomány egy sajátos csoportját, amelyek megteremtették egyes múzeumi gyűjtemények alapjait. A gimnáziumi kollektívákra egyfajta előképként, előzményként érdemes tekinteni, hiszen a rendelkezésre álló források szerint nem voltak nyitottak a nagyközönség számára, tehát nem láttak el tényleges múzeumi funkciókat. Elemzésünk kiindulópontját jelentheti egy átfogó, a muzeológiai kutatások legújabb eredményeit figyelembe vevő intézménytörténet összeállításának, ami régi adóssága a múzeum egykori és jelenlegi szakembergárdájának.

Irodalom

Barcsay István

1987 Farkas Sándor gyógyszerész, a Csongrád megyei régészet úttörője. Csongrád Megyei Honismereti Híradó. 5-21.

Barta László

1971 A szentesi Horváth Mihály Gimnázium története. In: A szentesi Horváth Mihály Gimnázium évkönyve 1949/50–1969/70. 17-26.

Fejős Zoltán

2006 A néprajzi műgyűjtés kezdetei. In: Fejős Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 230-243.

Labádi Lajos

2000 Horváth Mihály Gimnázium. In: Tóth Ferenc (szerk.): Csongrád megye építészeti emlékei. Szeged, Csongrád Megyei Önkormányzat, 668-669.

2011 Szentnek tartotta hivatását. 70 éve hunyt el Derzsi Kovács Ferenc gimnáziumi tanár. Szentesi Élet december 2. 2.

2012 Az utolsó polihisztorok egyike. 100 éve hunyt el Szívós Béla tanár, író, lapszerkesztő. Szentesi Élet március 30. 2.

Lőrinczy Gábor

1988 A csongrádi múzeumi törekvések első korszaka. Farkas Sándor régészeti tevékenysége és a városi múzeum. Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 7-21.

Paszternák István

1997 A magyar középkor kutatásának száz éve Szentes határában. Visszatekintés két közelgő évforduló kapcsán. Belvedere Meridionale kiskönyvtár 9. 68-94.

Rózsa Gábor

1988 Szentes. Koszta József Múzeum. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára. Budapest

Szalontai Csaba

2021 „Hát atyámfia a muzeum nem komédia”. A szentesi múzeum történetének első 70 éve a korabeli sajtó alapján. Budapest, Martin Opitz Kiadó

Wicker Erika

1999 A „Halasi Múzeum” története 1874 – 1949. In: Szakál Aurél (szerk.): Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum-Halasi Múzeum Alapítvány, 7-18.

Summary

László Mód

The Antecedents of the Museum Foundation. The Collection of the Local Secondary School

The article would like to focus on the development of school collections which oftenly transformed to museum collections. The examples derive from Szentes, a town in the southern part of Hungary where the collection of the local secondary school was one of the most important antecedent of the local museum collections. In order to understand the origin and development of museum collections, it is important to interpret the process of musealization namely how the context had changed in this case. The analysis is based on the documents of the local secondary school and newspaper reports. With the help of the sources, we can get a glimpse into the composition and operation of the local school collection.

Király Edit
Csoportvezető régész

Hergott Kristóf
Régész
Koszta József Múzeum, Szentes

**Miből lesz a cserebogár? – Egy termálvezeték kialakításának régészeti megfigyelése:
avar sírok Berekháton**
Előzetes beszámoló¹

1. Lelőhelyek Szentesen és környékén

Szentesen már a múzeum megalapítása, 1897 óta folyik a különböző korú régészeti emlékek gyűjtése, települések és temetkezési helyek feltárása. Jelenleg az ismert lelőhelyek száma már meghaladja a 600-at.

A lelőhelyek szinte valamennyi régészeti korszakot felölelik a neolitikumtól kezdve egészen a kora újkor időszakáig, hiszen a Tisza és mellékfolyói hordalékterületeinek környezete már az őskortól kiváló megtelepedési viszonyokat biztosított a különféle népek számára.

Szentes berekháti határrésze a várostól délre helyezkedik el. Összesen 50 lelőhely található ezen a területen, melyek szintén felölelik minden régészeti korszakot. Különösen fontosak a Csallány Gábor által itt feltárt gepida és avar temetők, amelyek nemzetközi szinten is jelentősek.

Legutóbb 2020-ban vált ismertté egy késő avar temetőrészlet és ezzel egy új régészeti lelőhely Berekháton. Mielőtt azonban rátérnénk a sírok bemutatására, ismerkedjünk meg Szentes környékének, illetve tágabb környezetének avar korával.

¹ Jelen közlemény, a kutatók a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentes; 2022. május 23.) elhangzott előadásuk leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

2. Az avarok Szentesen és környékén

A 6. század második felében betelepülő avarok az írott és régészeti források alapján nem tekinthetők egységes népcsoportnak. Korábban már számos kutató felvetette ezt a lehetőséget, de a Kaganátuson belüli kulturális különbségeket csak a regionális vizsgálatok alapján voltak képesek kimutatni a kutatók. Az Avar Kaganátus anyagi kultúrájában kimutatható sokszínűségre jó példa a Tisza–Maros–Körös–vidék avar kori anyaga, mely mind leletanyagában, mind temetkezési szokásában rendelkezik olyan sajátos vonásokkal, mely alapján jól körülhatárolható a Kaganátus területén belül.

Jelen előadásunkban ennek a mikrorégióknak a vizsgálatához szeretnénk újabb adatokkal szolgálni egy a közleműltben, Szentestől nem messze, Berekháton feltárt késő avar sír ismertetésén keresztül. Előadásunknak nem célja revízió alá venni az eddigi kutatási eredményeket, pusztán a sírok bemutatásával kívánjuk árnyalni a jelenlegi képünket a térségben megfigyelhető szokásokról.

A Tisza–Maros–Körös vidékét megszálló avarság sajátos temetkezési szokásaira már korán felfigyeltek a kutatók. Először Csallány Dezső és Kovrig Ilona voltak azok, akik felfigyeltek az itt megjelenő, a Kaganátus többi területéhez képest eltérő rítusokra, melyek alapján feltételezték, hogy a térséget megszálló népesség egy, az avar társadalomtól eltérő etnikai tömb lehet. A feltételezésüket mai napig nem lehetett igazolni, annyi azonban bizonyossá vált, hogy az avar szállásterületen belül temetkezési szokásaival markánsan elkülönül az itt élő közösség.

A térségben megfigyelhető kora avar kori sajátosságokat Lőrinczy Gábor gyűjtötte össze, aki megállapította, hogy a vidék kora avar kori temetkezési szokásainak főbb jellemzője a részleges állattemetés, az ÉK–DNy-i és a K–Ny-i tájolás, valamint a füles-, padkás, padmalyos, illetve a fülkesírok gyakori volta. Ilyen sajátosságnak tartotta még a kerámiamelléklet adás szokásának gyakoriságát, valamint a kisszámú fegyvermellékletes sírokat is.

A Tisza–Maros–Körös–vidék avar kori anyagával kapcsolatos kutatás kapcsán fontos kiemelni Bende Livia munkásságát, aki 2005-ben megvédett doktori dolgozatában behatóan vizsgálta a térség késő avar kori temetkezési szokásait. Megállapította, hogy a Tisza–Maros–Körös–vidék temetkezési szokásainak egy része hasonló a kora és a késő avar korban, más részük viszont különbözik a térségen belül. A legmarkánsabb különbség a kora és késő avar korban az eltérő tájolás, míg a többi szokás valamilyen szinten rokonítható a tiszántúli korai avarsággal. További különbségnek tartja az állatáldozatok mennyiségének a csökkenését, illetve azok összetételének a változását. Az egész marha és juh eltemetése, valamint a részleges lovastemetkezés megszűnik, a lószerszámos temetés viszont elterjed ebben az időszakban. Azokról a

temetőkről, melyek a kora avar kortól folyamatosan használatban voltak, megállapítja, hogy a temetkezési szokások fokozatosan változtak, egy-egy temető korábbi sírjaiban megfigyelhető rítuselemek eltűnnek, és azokat újak váltják fel, mint a koporsós sírok nagyobb számban való megjelenése, a padkás, padmalyos sírok számának csökkenése, valamint a sírokban megjelenik a szárnyas, mint ételmelléklet.

A Tisza–Maros–Körös vidékén megfigyelhető temetkezési szokások tehát markánsan elkülönülnek a Kaganátus területén belül. Mindazonáltal a 7. század végétől a 9. századig itt élő közösség anyagi kultúrája a térségben megtelepedett népesség kapcsolatrendszeréről, valamint az avar anyagi kultúra látszólagos egységességéről árulkodik. Erre jó példa a most ismertetésre kerülő néhány temetkezés is.

3. A sírok előkerülésének körülményei

2020 nyarán és őszén a Koszta József Múzeum munkatársai régészeti megfigyelést végeztek Berekháton egy termálkút és termálvezeték létesítéséhez kapcsolódóan. A földmunkák során több mint 700 m hosszan alakították ki a nyomvonalat. A szarmata telepjelenségek mellett három avar sír is feltárássra került egy olyan területen, ahol korábban régészeti kutatás még nem történt, ezzel egy új lelőhely vált ismertté Berekháton.

4. A sírok jellemzői

4.1. Antropológiai adatok

A csontok és a leletek alapján egy felnőtt férfi (12. objektum) és egy felnőtt nő (14. objektum) temetkezése már a feltárás során biztonsággal elkülöníthető volt. A harmadik sírt (13. objektum) először gyermek temetkezésének gondoltuk, a jelenleg is folyamatban lévő antropológiai vizsgálat alapján azonban egy nem meghatározható nemű felnőtt (~35–44 év) maradványait rejtette a sír. Ennek magyarázata az lehet, hogy az árok kialakítása során a munkagép elszedte a sír felső rétegét, ennek következtében már csak a sír legalja volt dokumentálható. Előfordulhat, hogy a sír eredetileg nagyobb méretű és eltérő formájú (?) lehetett.

1. kép: A 13. sír

4.2. Temetkezési szokások

Mindhárom aknasír az avar kor második felében jellemző ÉNy–DK tájolással rendelkezik. A 12. sír négy sarkában kis mélyedések voltak megfigyelhetők, amelyek a koporsó meglétének bizonyítékai lehetnek, habár egyéb, koporsóra utaló nyomokat (vasszerelék, famaradvány) nem találtunk. A kutatás lábbal ellátott, ácsolt koporsóra következtet ezek alapján.

2. kép: A 12. sír

5. Leletanyag

A három temetkezés közül kettő tartalmazott csak leleteket. A mellékletek körébe tartozik a 12. férfisírból az elhunyt bal combcsontja mellől előkerült, eredetileg az övről függő egyélű vaskés, melynek felületén a fatok maradványai is jól megfigyelhetőek voltak.

3. kép: A 12. sír részlete a férfi övgarnitúrájával

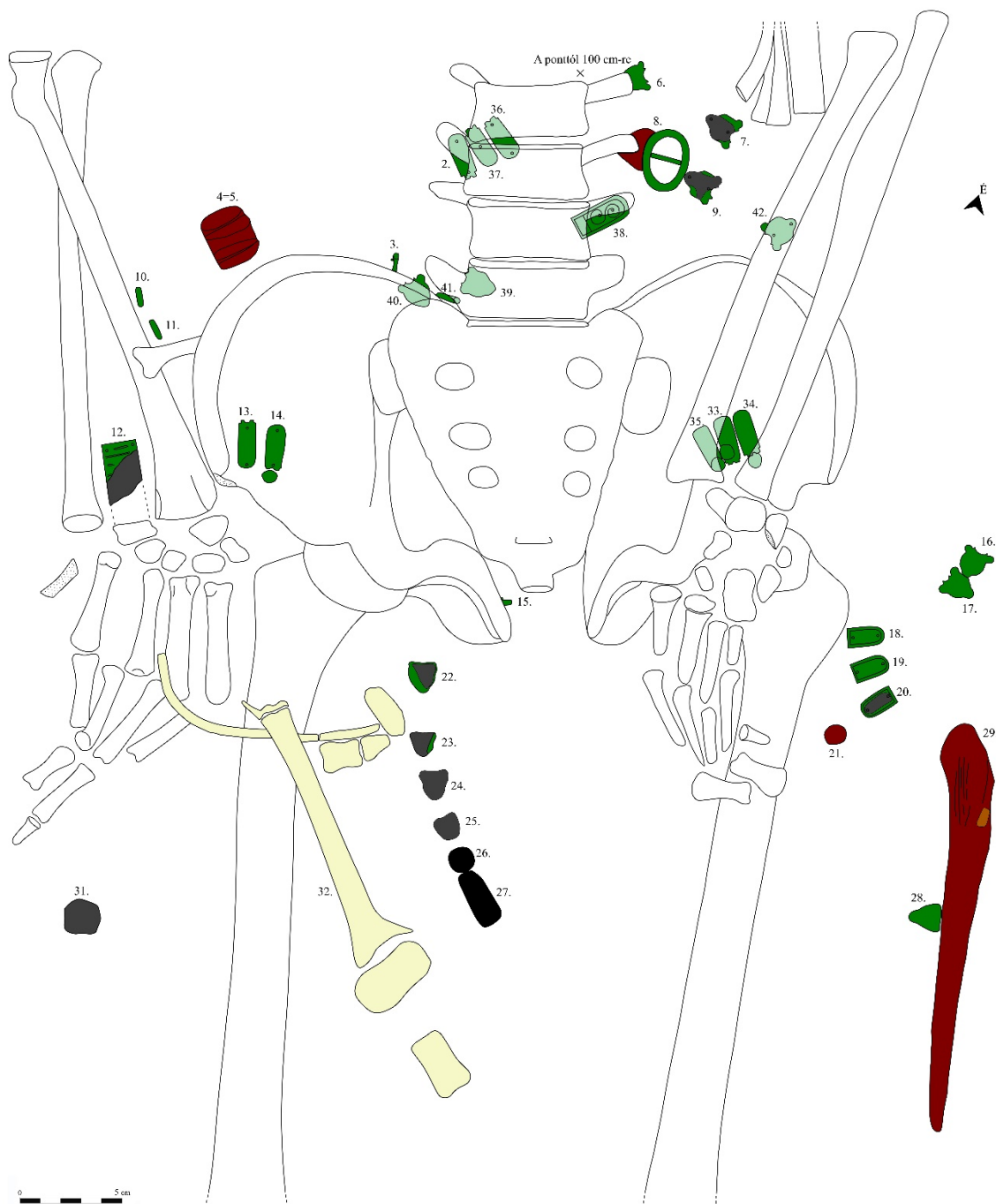
Szintén a 12. férfisír melléklete volt a jobb combcsonton talált néhány állatsont, amelyeket ételmellékletként helyeztek a sírba a temetés során.

Ékszerek a nő sírjában láttak napvilágot, a koponya környékén két bronzfülbevaló karkáját találtuk meg nem eredeti helyzetében.

4. kép: A 14. sír

A 12. sírban nyugvó férfit öntött bronzveretekkel díszített övgarnitúrával indították utolsó útjára.

5. kép: A 12. sír övének részletrajza

Az övet bronzból készült, ovális karikájú, pajzs alakú bronzcsat tartotta. Az övcsathoz vaslemezből kialakított szíjbújtató pánt társult. A derékszíjon található lyukakat négy darab nagyobb, pajzs alakú bronzveret védte, amelyek közül kettő vésett, poncolt, szirmos (ún. florál-geometrikus) díszítésű, kettő pedig díszítetlen volt. Utóbbiak formailag is kissé elnagyoltabbak, kevésbé finom kivitelezésűek.

Az övön nagyrészt hármass osztásban helyezkedtek el a csüngős és a csüngő nélküli, díszítetlen vagy poncolt-vésétt vereteket, melyek összetételükben nem egységesek. A legtöbb szirmos díszítésű, de megtaláljuk közöttük más ötvös keze munkáját is, jobban kidolgozott díszítéssel vagy más (csavart-fonott) mintával is.

Minden valószínűség szerint a fősíjra kapott helyet egy vasszegecs is, amelynek talán az övről függő, fatokban tartott vaskés felerősítésében lehetett szerepe.

Az öv három mellékszíjjal rendelkezett, ezek veretekkel való díszítettsége szintén nem mutat teljesen egységes képet. kettő mellékszíjra öt-öt veret helyezkedik el, a harmadik esetében azonban csak hármat találtunk. Ezek között vannak díszítetlenek és poncolt-vésétt díszűek is, egy nagyobb darab pedig biztosan nem volt eredetileg a készlet része.

A mellékszíjakat két félből öntött, áttört, két ciklusból álló geometrikus laposindával díszített bronz kisszíjvég zárta le. A díszített öv végén szintén két félből öntött, áttört, négy ciklusból álló geometrikus laposindás díszítésű nagyszíjvég található, felső mezőjében mindkét oldalon leginkább nyúlra emlékeztető állat figyelhető meg.

6. Keltezés

Az általunk bemutatott három sír fontos adatokkal bír a térség késő avar korával kapcsolatban, melyek közül a veretes övvel eltemetett férfi sírjának elemzése vihet közelebb a keltezéshez.

Az öv díszítményei stílusukat tekintve nem teljesen egységesek. Négy veret lóg ki feltűnően a garnitúrából, ezeket valószínűleg a már elhasználódott vagy elvesztett díszítmények pótlása céljából erősítették fel a férfi övére, amely arra utal, hogy a tulajdonosa sok éven keresztül viselte övét.

A veretek jó minőségűek, viszont nagy részükön enyhe vagy erőteljesebb kopásnyomok figyelhetőek meg, amelyek szintén az öv hosszú használati idejét sejtetik.

Az övgarnitúra összetétele nem ismeretlen az avar szállásterületen belül, egyaránt előfordulnak ilyen övek a Tisza–Maros–Körös vidék temetőiben, illetve a Duna–Tisza köze és a Dunántúl térségében is.

A geometrikus laposindás stílus a 8. század 2. felétől jelenik meg az avar díszítőművészetben, míg a poncolt-vésétt mintájú veretek a 9. század környékétől kezdve datálhatók.

Mindezek alapján az övgarnitúra készítési ideje ezen intervallum közé tehető. A kopásnyomok és a veretkészleten belül megfigyelhető változatosság alapján az elhunyt eltemetése

még ezután történhetett, elképzelhetőnek tartjuk a 9. század 1. felében, esetleg középső harmadában történő földbe kerülést is.

Fontos azonban megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy a kutatás az írott források és a leletek, a tipokronológia újraértelmezésének köszönhetően elfogadta azt a nézetet, hogy a 8-9. század fordulójának frank és bolgár katonai eseményei nem okozták az avarok eltűnését a térségből, a 9. századi továbbélés kutatása kapcsán azonban még számos bizonytalansággal kell szembenéznünk. Például nincsenek olyan tárgyak, amelyek az abszolút idővel történő keltezésre alkalmasak lennének, és azt sem tudjuk, hogy az avar temetők anyagához időben ezek hogyan viszonyulnak.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy következtetéseinket merészen csupán egyetlen sír leleteire alapoztuk, a temető szerkezetéről sincsenek információink, így nem tudunk leletes sírokat egymással összevetni.

Berekháton a Csallány Gábor által feltárt avar temetők a 7. század második felétől, utolsó harmadától legkésőbb a 8. század első negyedéig voltak használatban. Ezt alapul véve és az elmondottak fényében felvetjük annak a lehetőségét, hogy a legutóbb feltárt sírok jelenthetik a Berekháton megtelepedett avar közösségek legkésőbbi, talán legutolsó tagjait, akik a kaganátus végnapjait is túlélhették.

Szabó Dániel

történész, régésztechnikus, a Koszta József Múzeum munkatársa

Vármegyei múzeum Szentesen, 1944-1947¹

Előadásomban a Csongrád Vármegyei Múzeum (ma: Koszta József Múzeum) történetét ismertetem az 1944 – 1947-es években. Ezt az időszakot főként a helyi sajtóban megjelent híradásokon keresztül mutatom be. Ez a pár év az intézményünk életében is elég mozgalmas időszak volt. A II. világháború végén a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó 2. Ukrán Front egységei 1944 szeptember 23-án Battonyánál érték el a trianoni országhatárt és a sík alföldi területen gyorsan nyomultak előre. Szentés térségét október 8-án érték el csapataik. A várost még október 6-án 2db PO-2es gép bombázta. Szentés védelmét a 2/1 és a 2/2-es huszárhadosztály látta el. A védekezés során 8db T-34-est kilőttek, de miután elveszítették nehézfegyverzetüket visszavonultak a Tisza mögé. Ekkor keletkezett a város egyik legnagyobb kára, amikor a Tisza hídját felrobbantották. Az 1944-es év hátralévő részében a megszállás nehézségeivel és a romok eltakarításával telt. A város ekkor teljesen el volt vágva a külvilágtól.

A Vörös Hadsereg és a román hadsereg megszállta a várost. Ez az időszak nem volt probléma mentes. A szovjet és román csapatok több intézményt és a lakosságot is vegzálták. A múzeum is megsínylette a megszálló katonák jelenlétét. Ezt bizonyítja egy 1944. december 12-én a Polgármesteri Hivatalban felvett jegyzőkönyv, melyen jelen voltak a városi kertész és a múzeum akkori könyvtárosa Temesváry Lajos is, akik elmondták, hogy a Széchenyi ligetben lévő Csongrád Vármegyei Múzeum helyiségeit felfeszítették és katonai célokra használatba vették. A jegyzőkönyvben hivatkoznak egy autós osztagra, melynek parancsnoka, ígéretet tett, hogy a múzeum vagyontárgyaiban nem keletkezik kár. Ezzel ellentétben a jegyzőkönyv felvételekor a képtárat kiürítették és a néprajzi osztályt feldúlták. Az iratban nem nevezték meg melyik alakulat volt ide beszállásolva, csak annyit írtak le, hogy egy őrnagy azt ígérte, hogy a

¹ Jelen közlemény, a kutató a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentés; 2022. május 23.) elhangzott előadásának leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

múzeumban kár nem fog esni. Az sem derült ki világosan, hogy ezeknek a katonáknak a beszállásolása közben, vagy azután lett kiürítve a képtár és feldúlva a néprajzi osztály. A könyvtáros elmondta, hogy a szovjet katonák előtt román katonák is tartózkodtak az épületben, majd távoztak. Minden esetben, amikor a katonák elhagyták az épületet, az ajtókat beszögelték, mivel addigra már a zárok és ajtók fel voltak törve.

De mit tudhattak meg a helyi sajtóból a szentesiek ekkor a múzeumról? Több helyi lap is működött Szentesen a vizsgált korszakban. Az első ilyen közvetlenül a megszállást követően jött létre Magyar Népakarat néven. Ez a kommunisták lapja volt és csak pár számot (Megjelent: 1944. október 18-28 között) élt meg. A Szentesi Lap, mely régi hagyományokkal rendelkező újság volt és a szociáldemokraták lapja, 1945. január 4-én indult újra, azonban 1945. február 6.-án egy hónap után megszűnt, majd 1946. február 2.-án újraindult, de csak 1947. szeptember 28.-áig jelenhetett meg. A múzeummal kapcsolatban nagyon kevés hírt jelentettek meg ebben az időszakban. A kommunista párt lapja a Magyar Alföld 1945. február 7.-én kezdte meg működését, mint napilap, és egészen 1948-ig jelent meg. Riportokat és beszámolókat is írtak a múzeumról. A harmadik és egyben legkésőbb megjelenő lap a Független Kisgazda Párt érdekeltségébe tartozó Szentesi Ujság volt. Ez 1946. február 17 – 1948. december 25-ig biztosan megjelent. Ennek a bizonytalanságnak az oka, hogy ez a lap nagyon hiányosan maradt fenn, így elképzelhető, hogy a továbbiakban is kiadták. A múzeumról 1946-1947 között egy országos médiafigyelmet generáló cikk átvételével számoltak be. Most nézzük meg milyen hírek jelentek meg a helyi sajtóban a múzeummal kapcsolatban.

Az 1945-ös év, ahogy korábban említettem, a károk felszámolásával és a veszteségek felmérésével telt. Az év nagy részében egyetlen sajtótermék volt olvasható, a Magyar Alföld. Érdeklődésük középpontjába ekkor elsősorban nem a múzeum szerepelt, de az év végére már jelentettek meg hírt az intézménnyel kapcsolatban.

Az első hír a múzeumról 1945. november 7-ei, melyben a Magyar Alföld beszámolt róla, hogy Csallány Gábor a múzeum legértékesebb gyűjteményi anyagát becsomagolta ládába és Kiskunfélegyházára, majd később egészen Szekszárdig elvitte. Itt értesülhetett először az olvasóközönség arról, hogy az igazgató Budapest ostromakor 1945. januárban tüdőgyulladásban meghalt. Az itt maradt régészeti és néprajzi osztályt nagy károk érték. A néprajzi anyag 50 százaléka megsemmisült, melyből a legértékesebb a cikk írója szerinti a 8 lábú konzervált malac is a háborús veszteséglistát bővítette. A könyvtár 19 ezer kötetes gyűjteményéből 2 ezer példány elveszett. A cikk ugyan csak annyit írt le, hogy felelőtlen elemek tehetnek a rombolásért, de a levéltári dokumentumokból jól látható, hogy ezeket főként a megszálló katonaság okozta. A múzeum anyagát Kátai József múzeumi altiszt rendszerezte

ekkor. A lap 1945. december 1-jei számából az olvasók megtudhatták, hogy nemsokára újra megnyílik a múzeumi könyvtár. A cikkből kiderült, hogy főként magánadományokból bővítették a két évtizeddel ezelőtt létrehozott gyűjteményt, melynek 16.951 kötete élte túl a háborút és 1940 kötete veszett el. Pótolhatatlan veszteség az okmánygyűjteményben keletkezett, mely teljesen odaveszett.

Az 1946-os év ismét nagy változásokat hozott a múzeum életében. A Magyar Alföld 1946. február 9.-ei cikkéből megtudhatták az olvasók, hogy a Nemzeti Múzeum Szentesre küldte dr. Zalotay Elemért, aki a teljes anyag leltározásáért felelt. Ekkor az újságnak elmondta, hogy a József Attila utcai épületben (akkor József Attila u. 19. ma: József Attila u. 12.) lévő anyag szinte sértetlen megtalálta, köszönhetően Kátai Józsefnek. A ligeti épületben súlyos, de pótolható károk keletkeztek. Ebből a cikkből derült ki az is, hogy Csallány Gábor 20 ládányi anyagot szállíttatott el Szekszárdra. A vármegye árvaszéki elnöke és Kátai József vizsgálták meg ezeket. A ládák közül 10 darabot épen, 10-et pedig erősen megrongálva találtak meg. A képtár nagy részét meglelték, de hiányzott 76 db aranypénz, 190 ezüst tallér és 35 db aranyékszer.

A múzeumi szolgáltatások is lassan újra indultak. A látogatók ismét birtokba vehették a múzeumi könyvtárat, melynek a megnyitására 1946. április 1.-ig kellett várniuk. Erről a Szentesi Lap 1946. március 31.-ei rövid hírei között számolt be. A múzeum leletei eközben még mindig Szekszárdon voltak.

A következő fontos eseményről a Magyar Alföld 1946. május 19. számában adott hírt, amikor beszámoltak arról, hogy nemsokára visszahozzák a múzeum tulajdonát képező ládákat. Erre eddig azért nem került sor, mert a pengő ebben az időszakban folyamatosan romlott. Az utat kilométerenként 18 ezer adópengőért vállalták és ehhez a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége segítségét is igénybe vették. Itt tűnik fel először dr. Zalotay neve először, mint megbízott múzeumigazgató. A Csongrád Vármegyei Múzeum iratai között kutatva kiderült, hogy hivatali esküjét 1946. június 7-én tette le és ettől kezdve hivatalosan is az intézmény vezetője lett.

Az 1946-os nyár sem telt eseménytelenül a múzeum életében. A Kis Ujság 1946. június 15.-ei számában megjelent egy cikk „A szekszárdi cigánysoron adják-veszik a szentesi múzeum arany és ezüstkincseit”, melyet szinte szóról szóra átvette a helyi Szentesi Ujság is „Ki a felelős a szentesi múzeum kincseinek elkallódásáért? – A szekszárdi cigánysoron üzérek veszik a szentesi múzeum aranyait” címmel. Az újságolvasók megtudhatták, hogy a háború végétől mi történt a múzeumban. Ekkor írták le először, hogy október 6-án pakolták fel a húsz ládát és szállították el Kiskunfélegyházára majd Szekszárdra. Félegyházáról a ládákat a célállomásukra

dr. Dobay Andor akkori alispán szállíttatta el. A szekszárdi múzeumot a szovjet csapatok igénybe vették és mint hadikórház hasznosították. A ládákat kiszállították és feltörték. A cikk azt állítja, hogy a 80 festményből álló képtárat lakásokba hordták szét, a használható dolgokat elvitték az értéktelennek vélt leleteket pedig szétszórták. A névtelen cikkíró megemlíti, hogy a húsz ládából egyben hatkilónyi arany és ezüsttárgy volt elcsomagolva. Ebből Kátay József egy V. Ferdinánd korabeli aranytallért a szekszárdi cigánysoron vásárolt meg 5 millió pengőért pár héttel ezelőtt. Összehasonlítás képpen ha megnézzük az akkori árakat, egy újság május elején még csak 600 ezer pengő volt, május közepén pedig már 6 millió pengőbe került. A cikkíró a továbbiakban azonban elismeri, hogy az aranytalléron kívül más tárgy nem került elő, ezeket szerinte valószínűsíthetően beolvastották. „Így tűnt el az az aranyserleg is, amelyből a régészeti szakértők megállapítása szerint Attila hun fejedelem itta a borát.” A cikk további részében a felelőst személyét próbálták megállapítani.

Erre a cikkre a Magyar Alföld 1946. június 26. és 27.-ei számaiban két válaszcikk is született. A június 26-ai cikkben dr. Kunszeri Béla alispán és dr. Zalotay Elemér múzeumigazgató cáfolják a megjelent állításokat. Az alispán szerint a Kis Ujság cikke kiszínezte a múzeum ügyeit, de a szóbeszéd okán felgyorsítják a ládák hazaszállítását. Ezt követően a múzeumigazgatót is megkérdezték a 20 láda ügyében. Zalotay elismerte, hogy a 20 ládát rongálódás érte, de a cigánysoron nem történt meg a tárgyak értékesítése. Azt szintén elismerte, hogy a ládákból 180 darab arany és ezüstpénz elveszett. A festmények és a régiségtári holmik közül minden hiánytalanul megvolt. A cikk végén megnyugtatja a helyi olvasókat, hogy a hazaszállított anyagot nemsokára kiállítják, és a látogatók meggyőződhetnek róla, hogy nem semmisült meg a múzeum világhírű gyűjteménye. A lap 27.-én megjelentette Zalotay nyilatkozatát „A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében” címen. Ebben mind a Kis Ujság, mind a Szentesi Ujságban megjelent állításokat visszautasítja, és megemlíti, hogy egyik sajtóorgánum sem kért tőle felvilágosítást. A nyilatkozatot az igazgató minden helyi újságnak elküldte a sajtótörvényre hivatkozva. A Szentesi Lap biztosan nem jelentette meg, a Szentesi Ujság június végi számában megjelenhetett, de itt hiányzik két szám így ez nem jelenthető ki biztosan.

A múzeum Szekszárdon lévő anyagát 1946. július 16.-án hozták vissza Szentesre. Erről beszámolt a Magyar Alföld két nappal később. Az anyagot a József Attila utcai épületbe vitte egy teherautó. A 20 ládából 17-et sikerült hazahozni. Három láda, melyekben a szakkönyvtár anyaga volt szétesett és emiatt Szekszárdon magánemberek őrizete alatt hagyták. A cikk végén az igazgató megemlíti, hogy számba veszi az anyagokat és megteszi a jelentését az alispánnak és a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségének.

A múzeum rendes működése 1946. augusztus végére állt helyre. Erről szintén egy Magyar Alföld cikk számolt be „A szentesi múzeum rendezetten, felkészületen várja a látogatókat az ország minden részéből” címmel, ahol dr. Zalotay egy újabb rövid összefoglalót ad a Szekszárdi veszteségekről. Itt egy új eddig nem említett adatot is leírnak. A képtár esetében 32 db kép hiányzott, melyből 3 db a Szépművészeti Múzeum tulajdonát képezte. Ezt követően a múzeum jövőjéről is szó esik. A legfontosabb a múzeumi anyag publikálását és a gyűjteménygyarapítást jelölte meg az igazgató. A cikkben a könyvtárat és a József Attila utcai épületet is bejárták, valamint felröppen egy hír arról, hogy ezt az épületrészt internátusnak szeretnék átalakítani, mely elgondolás a későbbiekben is többször felmerült, de nem valósították meg.

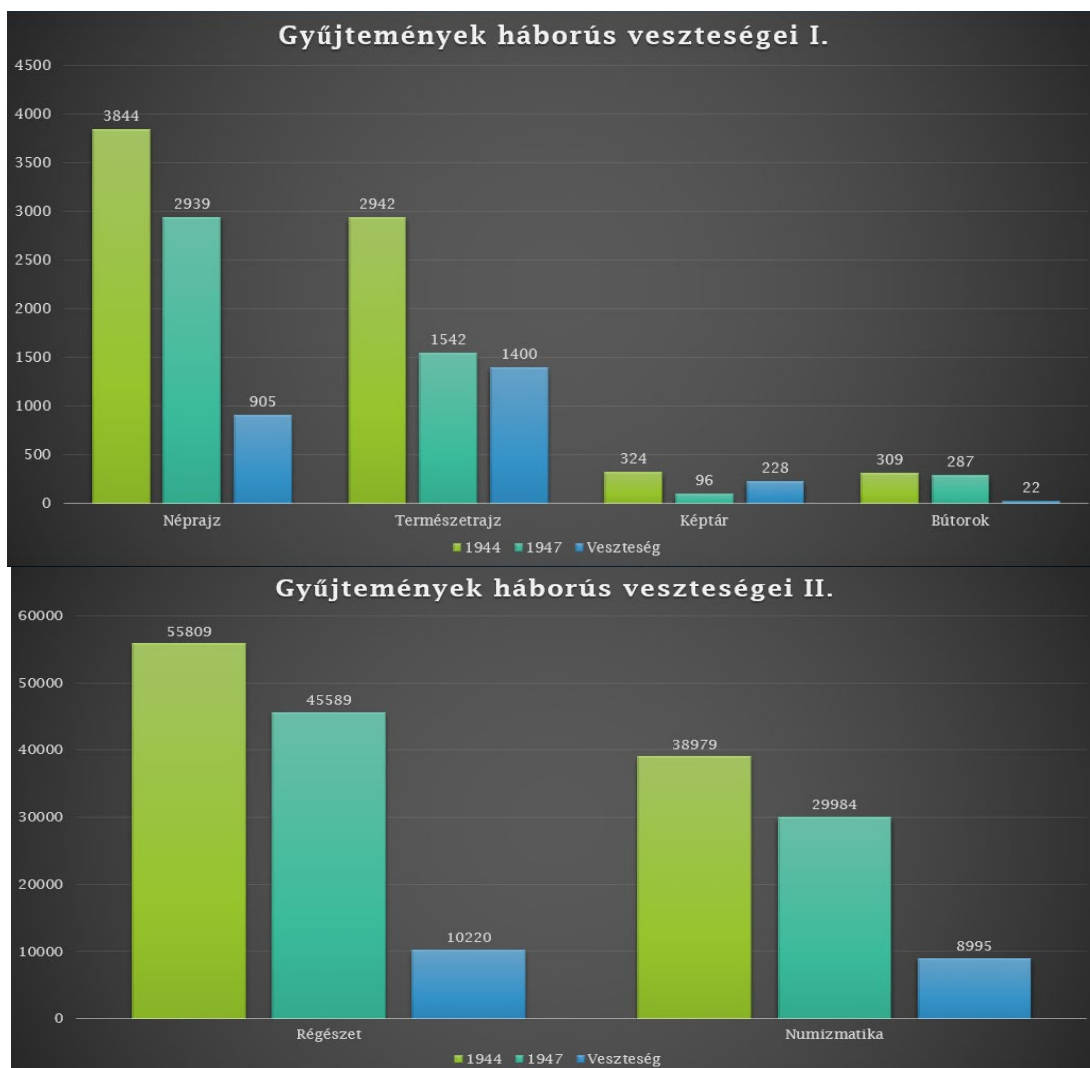
Az 1946-os év további részében csak egy hír jelent meg. Ezt szeptember végén mind a Szentesi Lapban, mind pedig a Magyar Alföldben közölték, hogy a kubikus szobrot a ligeti épület előtt fogják felállítani.

Az 1947-es évben ismét a nyári időszak számított a múzeumi hírekkel kapcsolatos időszaknak. A Magyar Alföld június 15.-ei számában számol be róla, hogy Kátai József, a múzeum restaurátora lesz. Ennek a lapnak a június 28.-ai száma, a képtár állapotáról jelentetett meg egy cikket. A háborús károk a festményeket is érintették. A múzeum tulajdonában ekkor 94 db kisebb nagyobb festmény volt, de a viláégés során 34 db elveszett. A megmaradt képek többsége keret nélkül lógott a falon, mivel döntő többségük fa keretét egyszerűen eltűzelték.

Nézzük meg, hogy a helyi sajtóban leírtak mennyiben felelnek meg a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban megjelent számadatoknak. A cikkek leírása szerint a múzeum háborús vesztesége főként a ligeti épületben maradt néprajzi gyűjtemény felét illetve a könyvtár körülbelül 2 ezer kötetét érintette. Odaveszett az okmánytár teljes anyaga. A Szekszárdra elszállított anyagból elveszett 76 db aranypénz, 190 db ezüst tallér, 35 db aranyékszer, a festmények közül 32 db volt a háború veszteség.

Végül nézzük meg, hogyan jelentek meg a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban a háborús veszteség számadatai. Ezek között az iratok között kutatva előkerült a II. világháború végén Csallány Gábor által az alispánnak 1944. március 1-én készített felmérése a múzeumi gyűjtemények darabszámairól. A háború után 1947. június 30-án dr. Zalotay Elemér szintén készített egy ilyen típusú beszámolót. A két adat ismeretében láthatóvá válik mekkora volt a múzeum valódi háborús vesztesége gyűjteményenként. Ennek táblázatos és grafikonos verzióit az írásom végén közlöm. Arányaiban a legnagyobb pusztítást a képek és képzőművészeti gyűjtemény szenvedte el, a maga 70 %-os arányával. Ezt követi a természetrajzi gyűjtemény, melynek majdnem a fele semmisült meg. A könyvtár is jelentős károkat szenvedett el, melynek

az állománya kicsivel több mint negyedét érintette a háborús pusztítás. A sajtóban megjelent 50 százalékos néprajzi gyűjteményi veszteség szerencsére nem volt igaz, de itt is a gyűjteménycsoport majd negyede megsemmisült. Arányait tekintve a numizmatikai gyűjtemény is ekkora károkat szenvedett el. A két „legkisebb” kárt szenvedett csoportba a régészeti és a bútorokat tartalmazó gyűjtemény tartoztak. Darabszámot tekintve azonban a régészeti és a numizmatika gyűjtemények szenvedte el a legnagyobb veszteségeket. Összességében több mint 28 ezer tárgy és lelet, az 1944-es múzeumi anyag majdnem negyede semmisült meg a háborús pusztítás következtében.

Kimutatás a Csongrád Vármegyei Múzeum anyagáról 1947. évi június hó 30-i állapot szerint			
Gyűjtemények	Állomány (db) 1944	Állomány (db) 1947	Veszteség db (%)
I. Néprajzi Főcsoport	3.844	2.939	905 (-23,6 %)
II. Természetrizai Főcsoport	2.942	1.542	1.400 (-47,6 %)
III. Régiségtári Főcsoport	55.809	45.589	10.220 (-18,4 %)
IV. Pénzek, érmék, papírpénzek	38.979	29.984	8.995 (-23,1 %)
V. Képek, szobrok, képzőművészet	324	96	228 (-70,4 %)
VI. Könyvtár, okmánytár	23.614	17.165	6.449 (-27,4 %)
VII. Bútorok	309	287	22 (-7,2 %)
Összesen	125.821	97.602	28.219 (-23 %)

Vágvölgyi Zoltán
Könyvtáros, Szentesi Városi Könyvtár

Egy múzeumigazgató emlékére¹

„A szentesi múzeum azért megcsodáltnivaló, mert egyetlen embernek, ennek a már őszülő, vékonycsontú Csalláynak örjítő hite teremtette meg.”²

(Komáromi János, író)

1897. május 9-e jelentős nap volt Szentes történetében. 125 évvel ezelőtt ezen a napon tartotta alakuló ülését a Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat, mely célként tűzte maga elé a megye múltjának kutatását, a régészeti leletek és egyéb régiségek gyűjtését, valamint az ismeretterjesztést. A Társulat létrejöttének kezdeményezője egy lelkes fiatalember, Csallány Gábor volt, akit múzeumi örré választottak.³ Ebből a Társulattól nőtt ki a Csongrádvármegyei Múzeum, mely a harmincas évekre Európa-szerte ismertté vált. A jubileum kapcsán érdemes áttekinteni az intézmény első igazgatójának gazdag életművét.

Régészet és múzeum

Csallány Gábor 1871. május 10-én született egy dunántúli kisvárosban, Tamásiban. Mivel az édesapa munkahelyei folyton változtak, így a család is állandóan költözött. Gábor középiskolai tanulmányait Budapesten, Zágrábban és Fiumében folytatta. Érdeklődése a műszaki és humán területek felé egyaránt megnyilvánult. Elsőként a villanszerelő szakmát sajátította el, majd 1890-ben az Adriai Tengerhajózási Társaság alkalmazottjaként féléves tengeri utazást tett Dél-Amerikában. 1892-ben került Szentesre. A Belvízszabályozó Társaság tele-

¹ Jelen közlemény, a kutató a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentes; 2022. május 23.) elhangzott előadásának leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

² Komáromi János: Csatangolás mindenfelé. Budapest, Genius K., 1930. 155. o.

³ A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. Szerk.: Berecz Sándor, Szentes, 1899. 3. o.

fonfelügyelője volt, és oroszlánrészt vállalt a Körös-balparti telefonvonal kiépítésében. 1903-tól a szentesi kórház gondnokaként vette hasznát műszaki ismereteinek.

A munka mellett egyre nagyobb érdeklődést tanúsított a régiségek iránt. Jó barátságba került Kosztka Károly mérnökkel, a legendás 48-as honvédszázadossal, aki szenvedélyes numizmata és régészeti gyűjtő volt. Csallányt is érdekelték a régi pénzek, és rabul ejtették a földmunkák során felbukkanó régészeti leletek is. Hamarosan feltárásokba kezdett Szentes határában. Ekkor – Kosztka ajánlására – a Magyar Nemzeti Múzeum helyi képviselőnek nevezte ki. Csallány életre szólóan elkötelezte magát a régészet mellett, és a helyi értelmiség köreiben szorgalmazni kezdte egy régészeti társulat megalakítását, ami 1897-ben sikeresen megtörtént. A Nemzeti Múzeum igazgatósága élénk figyelemmel kísérte tevékenységüket, és mint más „szakkedvelő” (mai szóval amatőr) régésznek, ⁴ így Csallánynak is felajánlották a tanulás lehetőségét. Régészeti, numizmatikai, majd egy néprajzi tanfolyamra invitálták. Csallány örömmel élt a felkínált lehetőséggel, de autodidakta módon is gyarapította tudását, amiben segítségére volt kiváló nyelvérzéke: jól beszélt olaszul, németül és horvátul is.⁵

Ásatásainak köszönhetően az általa vezetett múzeum gyűjteménye rendkívüli mértékben gyarapodott. Az intézmény 1913-ban mintegy 42 ezer főképp régészeti és néprajzi tárggyal rendelkezett. A történelem szinte minden korszakából voltak leletei, rengeteg népvándorlás- és avarkori temetőt tárt fel. A hatalmas anyag azonban túlnőtte a rendelkezésre álló lehetőségeket. A kicsiny múzeumi épületben állandó volt a helyhiány, és a leletek szakszerű publikálása is meghaladta Csallány erejét,⁶ ám a leglátványosabb és értékesebb tárgyak szépen rendezve fogadták a látogatókat.⁷

A húszas évektől kezdve a vendégek között neves személyeket is találunk. Miniszterek, hazai és külföldi tudósok, írók, de grófok, hercegek és hercegnők is megfordultak a ligeti épület falai között. Albert főherceg kétszer is eljött kíséretével, és egy ásatást is megtekintett.⁸ 1930-ban a múzeum kilépett a nemzetközi színtérre. A londoni népvándorlaskori világkiállítás magyar pavilonjában a szentesi múzeum értékes avar szíjainak és díszes övcsatjainak rekonstrukcióit is megtekinthették a látogatók.⁹ De Csallány nem csak értékes, hanem ritka és érdekes leleteket is fel tudott mutatni, amivel felkeltette a korabeli média érdeklődését. Nagy

⁴ Szende László: Akik hajlamot mutattak a tanulásra – Rómer Flóris és a „szakkedvelő” régészek. <https://mnm.hu/hu/cikk/akik-hajlamot-mutattak-kutatasra-romer-floris-es-szakkedvelo-regeszek>

⁵ Csallány Dezső: Csallány Gábor és a szentesi múzeum. 1971. 1-6. o.

⁶ Zalotay Elemér: Krónika III. 82-85.; IV. 33-37. o. (kézirat, KJM)

⁷ Csallány D. 21. o.

⁸ Albrecht királyi herceg látogatása a muzeumban. Szentesi Hírlap 1924. dec. 14; Albrecht királyi herceg és kísérete részt vett Szentes határában egy huntemető feltárásában. Szentesi Hírlap 1925. jún. 11. 1. o.

⁹ A szentesi muzeum anyaga a londoni kiállítás értéke. Szentesi Hírlap 1930. máj. 31. 3. o.

viSSHhangja volt az 1936-ban megtalált „ölelkező avar csontvázaknak”,¹⁰ melyről a Magyar Világhíradó is tudósított, és több európai lap, köztük a londoni Times magazin is kért fotókat.¹¹ A „Szentesi Vénusz”-nak nevezett, kőorból származó nőalakú edény, mely egész Európában ritkaságnak számított, ugyancsak foglalkoztatta az országos sajtót.¹² Csallány többször adott interjút különféle lapoknak, és cikkei jelentek meg többek között a Magyarországon, a Históriaban és az Archaeologiai Értesítőben. A szentesi múzeum legújabb kincseiről mindig örömmel számolt be. „Csakis mindent odaadó lelki fanatizmussal lehet egy ilyen csodálatosan értékes régészeti osztályt létrehozni”¹³ – mondta 1938 márciusában az idelátogató kultuszminister Hóman Bálint.

Csallány személyét már életében az anekdoták sajátos világa vette körül. Amikor 1932 nyarán Szilárd János író, a Magyarország munkatársa cikket írt Szentestről, írását a következő történettel kezdte:

„Idén történt Szentesen, az egyik elemi Iskolában, amikor a vizsgák folytak. Vallástanból felelt a Pista gyerek, mikoron is az utolsó ítélet passzusához érkeztén, hozzáfordul a főtisztelendő úr, és ezt kérdezi:

- Mondd meg nekem, Pista, meddig marad a test a földben?

Mire Pista gyerek megszívja magát levegővel, és teli tüdőből így válaszol:

*- Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!”*¹⁴

Sakkozás, szociális munka és egyebek

A régészet mellett másik nagy szenvedélye a sakkozás volt. A Szentesi Sakkör (1903) megalapítóját és első elnökét tisztelhetjük személyében. De az Országos Sakkszövetség vezetőségében is ott találjuk a nevét.¹⁵ Sakkszenvedélyét jellemzi az az eset, amikor az általa vezetett Sakkör távsakkversenyt tartott francia sakkozókka a 2. világháború elején. Tették ezt annak dacára, hogy a háború kitörése után a franciákat már ellenségként tartották számon.

¹⁰ Csokolózó, ölelkező csontvázak a szentesi avar temetőben. Az Est 1936. jan. 9. 13. o.; Csodálatos leletek a kajáni avar temetőben. Tolnai Világlapja 1936. febr. 26. 42. o.

¹¹ Filmfelvételt készít a világhíradó számára a kajáni ásatásokról a Magyar Filmiroda. Csongrádmegyei Hírlap 1936. jan. 14. 3. o.

¹² Jövőre felállítják Szentesen a népvándorlás korának országos múzeumát. Uj Nemzedék 1925. szept. 12. 7. o.; Az ősemlék sebészke. Esti Ujság 1943. júl. 27. 2. o.

¹³ A kultuszminister látogatása a múzeumban. Csongrádmegyei Hírlap 1938. márc. 8. 6. o.

¹⁴ Bolyongás ezeréves temetőben. Magyarország 1932. augusztus 20. 12. o.

¹⁵ Sakk. Csallány Gábort társelnökké választotta a Sakk Szövetség. Szentesi Napló 1938. szeptember 8. 6. o.; Sakk. Szentesi Napló 1938. november 1. 4. o.

Mindez Csallányt és a szentesi sakkozókot cseppet sem zavarta. Hetente levélváltás útján jöttek és mentek a lépések Párizs és Szentes között, s csak a katonai behívók tették lehetetlenné a verseny folytatását.¹⁶

Közéleti szereplésének másik színtere a szociális munka volt: a Szentesi Hadirokkantak csoportjának vezetőjeként és a Városi Szegényügyi Bizottság elnökeként is aktív tevékenységet folytatott.¹⁷ Az iránta megnyilvánuló tiszteletnek tudhatjuk be, hogy közel 40 kulturális és sportegyesületben választották meg valamilyen tisztség viselésére.¹⁸ Azt is illik tudni róla, hogy nagycsaládos ember volt. Feleségével, Csergő Kornéliával kilenc gyermeket neveltek.¹⁹ Gondolatok címmel írt bölcselkedéseit olvasva képet nyerhetünk a mélyen hívő, katolikus Csallány életfilozófiájáról is. Ízelítőül álljon itt néhány gondolata:

A közmondás azt tarja, hogy a két szélsőség sohasem jó, eszerint vagy amikor megszülettünk, vagy amikor meghalunk, nem cselekszünk helyesen. A kérdés csak az lehet, hogy melyik esetben cselekedtünk rosszabbul. Nem kérdéses azonban a harmadik eset, mely szomorú és a haza szempontjából feltétlenül rossz, amikor valaki meghal, mielőtt megszületett volna. Ezt angyalcsinálásnak nevezik, bár ördögi munka.

* * *

A szépségére ne legyen hiú senki, mert az nem az ő érdeme: véletlen adomány, amely másokat gyönyörködtet ugyan egy ideig, de soknak a vesztét is okozza, és nem is tart örökké. Egyedül a lelki szépség az, amely mindent túlél.

* * *

A szeretet a legszebb erény. Miként azonban a hit jócselekedetek nélkül holt, úgy a szeretetnek sincs áldozatok nélkül értéke.²⁰

Csallány és a magyar írók

Móricz Zsigmond 1935 októberében látogatott Szentesre, és Csallány Gáborral is személyes kapcsolatba került. A múzeumban és az ásatáson látottak mély hatást gyakoroltak rá. Október 26-án Móricz „Az Alföld medencéjében – Szentesi körkép” címmel tartott rádiós előadást, melyben külön kiemelte az igazgató úr munkáját.

¹⁶ A háború miatt abbamaradt a szentesi sakkozók távversenye a franciákkal. Szentesi Napló 1940. január 12. 6. o.

¹⁷ Felhívás a hadigondozottakhoz. Szentesi Napló 1939. július 16. 9. o.

¹⁸ Csallány D. 14-16. o.

¹⁹ Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára. Főispáni bizalmas irat 144/1930.

²⁰ Gondolatok. Alföldi Újság 1929. január 13. 9. o.

„Ez a nép ötezer év óta lakja ezt a tájat. Az ötezer évet napnál világosabban igazolja a városi múzeum remek épülete. A kőkorszakból s azóta, kivétel nélkül minden korszakból nagyszerű ásatási gyűjtemények vannak feltárva. A legszebb, amit az Alföldön láttam. Olyan kincsei vannak, melyeket a British Múzeum is irigyel. Részt vettem egy ásatáson, ahol Csallány Gábor múzeumigazgató, aki egy hosszú emberélet minden szenvedélyét ennek a gyűjteménynek szentelte, a szemem láttára egy népvándorlás kori sírt tárt fel. Mélyen megindító, ahogy a temetés ellenképe lefolyt, a sír kiásása, s lent a mélyben az ezeröttszáz éves halott maradványainak gondos és aprólékos feltárása.”²¹

Juhász Gyula háromszor járt Szentesen. Ő is megismerkedett a múzeum igazgatójával és az Attilával kapcsolatos elméletével, miszerint a hun fejedelem valahol itt van eltemetve Szentes környékén. Ettől a gondolattól vezérelve írta meg 1926-ban a „Szentesi határban” című költeményét, melyhez a következő ajánlást fűzte: „Csallány Gábornak szeretettel”.²²

Móra Ferencsel kapcsolatos levelezése is figyelmet érdemel. A szegedi múzeumban 1917-től igazgatóként dolgozó Móra régészeti tevékenysége folytán került közeli kapcsolatba a szentesi múzeummal. Móra többször meglátogatta kollégáját, megtekintette a helyi gyűjteményt. Ám a régészeti lelőhelyek közelsége, a feltárt leletek tulajdonlásának kérdése, de leginkább az Attila sírja körüli véleménykülönbség időnként vitához vezetett kettejük között. Erről a vitáról annyit érdemes tudni, hogy Móra, Csallánynyal ellentétben, a hun fejedelem sírjának keresését hiábavaló vállalkozásnak tartotta. Levelezésük baráti hangvétele azonban figyelemre méltó.²³

Csallány életének utolsó éveiben is aktív volt. Bár 1939-ben nyugdíjazták, megfelelő ember híján továbbra is ő intézte a múzeum ügyeit. A háború azonban mindent megváltoztatott. A front közeledtének hírére a kultuszminisztérium elrendelte a kiürítést: az értékes régiségeket ládába zárva kellett biztonságos helyre szállítani, és a városi, valamint a megyei tisztviselőknek is el kellett hagyniuk lakóhelyüket. Így került Csallány és felesége 1944 őszén a fővárosba, az értékes gyűjtemény Szekszárdra, ahol sajnos rongálást szenvedett.²⁴

²¹ Móricz Zsigmond hagyatékából. Szerk.: Diószegi András, Vargha Kálmán. Bp., Akad. K. 1960. 298-306. o.

²² Szentes irodalmi emlékei. Szerk.: Vágvolgyi Zoltán. Szentes, 2019.

²³ Rózsa Gábor: „Vadrózsa-per” Szentesen. In.: A kőkortól a középkorig. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 1994. 553-579. o.

²⁴ Dobay volt alispán vitte el Kiskunfélegyházáról a szentesi múzeum arany- és ezüstkincseit. Magyar Alföld 1945. nov. 28. 3. o.

Az idős igazgató Budapest ostromát nem élte túl. A megfelelő orvosi ellátást nélkülözve 1945. január 31-én 73 évesen tüdőgyulladásban hunyt el családja körében.²⁵ Élete azonban nem múlt el nyomtalanul. Az általa feltárt régészeti anyag nagy része ma is hirdeti nem csak az egykor Szentes környékén élt népek életét, de Csallány Gábor fáradhatatlan munkáját is.

²⁵ Csallány D. 20. o.

Summary

Gábor Csallány was one of Szentes' best-known personalities in the first half of the 20th century. Two important aspects of your career can be highlighted: professional enthusiasm and extraordinary diligence. He spoke three languages: Italian, Croatian and German. His interest was also in the technical and human fields. He moved to Szentes in 1892 and helped build a telephone line. Here he met Károly Kosztka, an engineer and artillery captain, who was around 80 at the time, but was extremely interested in old money and archeology. At that time, amateur archaeologists walked the border of rural towns and collected finds from earthworks. The National Museum embraced their work and organized courses for them. Numismatics and archeology soon became a passion for Csallány. On the recommendation of Kosztka, Csallány became the local representative of the National Museum. A significant part of the intellectual members of the town were won by the cause of an Archaeological Society to be founded (1897). In 1913, the museum he headed had about 42,000 objects, mainly archeological and ethnographic. Although the professional publication of the many finds exceeded Csallány's strength, the most spectacular and important finds awaited the visitors in a beautiful order. From the 1920s, celebrities also visited the museum. Ministers, domestic and foreign scientists, writers, but also counts, princes and princesses came. In 1930, the museum entered the international arena. The museum became famous for its many finds, and foreign newspapers also asked for photos. The London Times, for example. He also had other jobs: warden of the Szentes hospital (1903-1926). At the beginning of the century, he founded the Szentes Chess Circle, the organizer of several chess tournaments. He also played a part in social work. He worked as the leader of the Szentes Disabled Soldier Group and as the chairman of the Municipal Poverty Committee. He and his wife, Cornelia Csergő, raised nine children. His life and work did not pass without a trace. Much of the archaeological material he excavates still proclaims the tireless work of the museum founder.